BÍRÓ ENDRE

Dunántúli gyökerek a Bihari és a Nagyszalontai Református Egyházmegyék lelkészi karában[1]

BEVEZETÉS

Pár a hazai református egyháztörténet-kutatás mindeddig kevésbé fordított rá figyelmet, egy adott egyházmegye más megyei vagy kerületi szintű egyházigazgatási egységből származó klerikusai, annak családi, tanulmányi és más karrier-sajátosságainak vizsgálata társadalomtörténeti szempontból számos lehetőséget rejt magában. Egyrészt alkalom adódik a református egyházi értelmiséget érintő migrációs folyamatok tér- és időbeli aspektusainak megragadására, másrészt megnyílik az út a célegyházmegye lelkészpiaci vonzerejének feltérképezése előtt is. Tanulmányom erre tesz eddig egyedülálló kísérletet a bihari és a nagyszalontai esperesség dunántúli születésű lelkészeinek 1649 (1730) és 1849 közötti górcső alá vételével.

A témaválasztás tér- és időbeli tényezőit több szempont határozza meg. A hivatkozott OTKA-pályázat keretében működő protestáns egyháztörténeti kutatócsoport elsősorban regionális sajátosságokat vizsgál, melyben a határterületeken elhelyezkedő egyházmegyék kultúrrégiós kötődése,[2] felekezeti együttélés minősége,[3] egyes klerikusok műveltségének régiós vonatkozásai[4] stb. mellett a református értelmiség térbeli és társadalmi mozgása is kutatás tárgyát képezi.[5] E szakmai közösség tagjaként, annak általánosan meghatározott ku-

[1] NKIF K-145896 *A magára hagyottság és a megküzdés jegyében. Művelődés- és társadalomtörténeti mélyfúrások a protestáns kultúrrégiók összehasonlító történeti elemzéséhez (16–19. század).*

[2] SZABADI 2024. 36–40.

[3] DIENES 2013. 152–158.

[4] CSORBA 2014. 93–107.

[5] UGRAI 2024. 189–225.

DOI: 10.55954/AP.2026.1-4.239

tatási korszakához illeszkedve a Bihari és a Nagyszalontai Református Egyházmegye 1649–1849 közötti időszakra vonatkozó történeti névtárának elkészítését vállaltam, melynek adatgyűjtése és feldolgozása folyamatosan zajlik. E két esperesség párhuzamos vizsgálatát az azok 1821-ig történő, részleges tér- és időbeli átfedése indokolja, hiszen a szalontai traktus nagyrészt a bihari területéből jött létre egy régóta tervezett egyházigazgatási átszervezésnek köszönhetően.[6] A dunántúli régió kiválasztása azért is kézenfekvő, mert a korábbi kutatások a XVIII. században komoly elvándorlást észleltek az Alföld irányába, melyet a protestánsüldözéssel (a Pápai Kollégium működésének akadályoztatása miatt azok is kénytelenek voltak másutt képezni magukat, akik a Dunántúlra kívántak lelkészként visszatérni) és a jobb alföldi megélhetés lehetőségével magyaráztak.[7]

Dolgozatom célja, hogy egy egységes keretben adjon választ arra a kérdésre, hogy a dunántúli származás mellett milyen életrajzi sajátosságok jellemzik a vizsgált személyi kör alanyait, miképpen tudtak érvényesülni egy, a pátriájuktól messze eső régióban, illetve mi lehet a magyarázata a tárgyalt traktusokba jövetelüknek, megmaradásuknak vagy éppen távozásuknak. Ehhez az érintettek társadalmi háttere, tanulmányi tendenciái, bihari és nagyszalontai eklézsiáinak jellemzői, illetve az azokban tanúsított lelkészi működés, házassági szokások, végül pedig az esetleges dunántúli egyházi szolgálat kerül szemlézésre.

A VIZSGÁLT LELKÉSZEK SZÁRMAZÁSA ÉS CSALÁDI HÁTTERE

A lelkipásztorok dunántúli gyökereire elsősorban a kollégiumi diáknévsorok „Patria” rovatai adnak utalást, ami megtévesztő lehet, mert gyakran nem a tényleges születési, hanem az aktuális lakóhelyre vonatkozik. A kutatócsoportunk által kijelölt 1649. január 1. és 1849. december 31. közötti idősávban eddig összesen 30 olyan személy dunántúli származására találtam adatot, aki legalább egy rendes, időközi vagy segédlelkészi szolgálati ciklust töltött a két traktus valamelyikében. Az időbeli dimenziót tekintve azonban érdemes megjegyezni, hogy csak 1730-tól van biztos adatunk olyan lelkész bihari egyházmegyei szolgálatba lépéséről, aki bizonyíthatóan dunántúli születésű. A lelkészek gyakori vándorlása, valamint az ároni dinasztiák szerteágazó kapcsolatai és életútja miatt jelen tanulmány csak a közvetlen dunántúli származást veszi

[6] BARCSA 1908. 91–93.
[7] KÖBLÖS 2011. 53.

figyelembe, Dunántúl alatt pedig a Dunántúli Református Egyházkerület területét érti, beszámítva a Dunától északra elhelyezkedő egyházmegyéket is, ugyanakkor a Dunamelléki Egyházkerülethez tartozó, földrajzi értelemben kelet-dunántúli vidékek (1. térkép) szülötteit egyházigazgatási megfontolásból mellőzi.

A területi tényezők mellett a lelkészi kar fogalmát is szükséges körülhatárolni. Véleményem szerint a papi szolgálatra felhatalmazott, de lelkipásztornak fel nem szentelt rektorok (léviták) nem tekinthetők a lelkészi kar alkotóelemének, hacsak sor nem került lelkészi bekebelezésükre.[8] Mivel a papi feladatok ellátását esetükben nem annyira a személyes felkészültség és elhivatottság, hanem az adott hitközösség — jellemzően népesebb leány- és megszűnés szélére sodródott anyaegyházak — lelkigondozásban felmerülő szüksége idézte elő, általában csak az ominózus, rászoruló közösség(ek)ben alkalmazták őket ilyen átmeneti minőségben, amit egy nem rászoruló (hivatásos lelkésszel betöltött) eklézsiába való átkerülésükkel elvesztettek.[9]

A mintavételbe eső prédikátorok születési helyét tekintve több tágabb származási csomópont állapítható meg. A legnagyobb kibocsátó a feldunai partvidék (különösen Komárom környéke) és Pápa Veszprém vármegyét átölelő vonzáskörzete volt, de Fejér és Somogy vármegyéből is többen érkeztek a vizsgált traktusokba. A Balatontól északra fekvő tájegységek déllel szembeni felülreprezentáltságát elsősorban infrastrukturális és iskolaszervezeti tényezők alakíthatták, hiszen az egyházkerület területén fekvő fontosabb felekezeti iskolák (pl. Pápa, Komárom) és az egyes partikulák zöme itt helyezkedett el.[10]

[8] A rektor és a lévita fogalmát a Békési Egyházmegyében is rokon értelmű kifejezésként használták, és a lévita lelkésszé válására is elsősorban a kiszolgált leányegyház anyásodásával volt lehetőség. HEGYI 2021b. 116.

[9] Bár dunántúli származású lévitáról nincs tudomásunk, az átmenetiség igazolása gyanánt érdemes megemlíteni közülük néhányat. A Berekböszörmény toldi fíliájába 1788-ban lévitának rendelt Tikász Pál preceptor a közösség 1791-es önállósulásával a zsákai rektorságra távozott. TtREL, I.30.d.1. 68.; Zsáka, 21. Kenyeres Péter Belényessonkolyos anyaegyházzá válása előtt rektorként lévitaságot is viselt, ami tárkányi pályafutásáról már nem mondható el. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 67.; TtREL, I.1.b.42. 791. 1. Bányai Józsefet az egyházlátogatási adatsorok 1829–1830 között rektori-lévitai, 1830–1831 között lelkészi minőségben kapcsolják Pankotához, ezt követően kisperegi iskolamesterként már nem volt alkalma papi teendőket végezni. TtREL, I.1.s.22. 53., 61. 71.; BML, fond 145, inv. 279, dos. 11/1830, f. 68.

[10] A Pápai Kollégium önálló főiskolaként és debreceni partikulaként való értelmezése mellett egyaránt találunk érveket a szakirodalomban, mivel azonban a kutatott lelkipásztorok valamennyien Debrecenben végezték tógás tanulmányaikat, esetükben a pápai iskola inkább utóbbiként funkcionálhatott. KÖBLÖS 2006. 47., 50., 64.

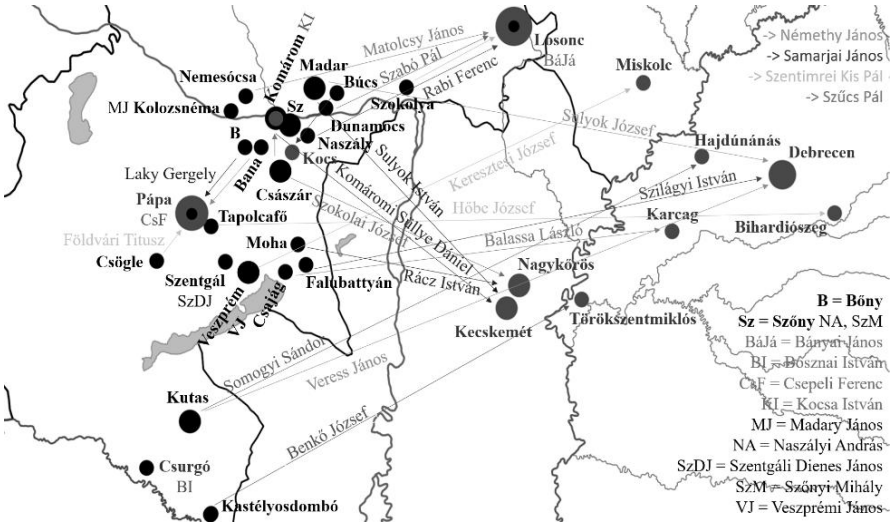

1. térkép

A dunántúli lelkészek szülőhelye és alsó iskolái (a lelkészek száma szerint súlyozva)[11]

A lelkészek kiinduló családjáról szerezhető adatok mennyisége számos tér- és időbeli tényező függvénye. Ez magyarázza, hogy két fő vonatozásában hipotetikusan sem sikerült apai foglalkozást vagy más jogi-hivatásbeli származási kategóriát megállapítani.[12] A losonci származású Bányai János a vonatkozó keresztelési anyakönyv hiánya miatt marad árnyékban,[13] míg a szőnyi Szőnyi Mihály keresztelése a látszólag megszakítás nélkül vezetett matrikulában nem szerepel a születés lehetséges évkörében.[14]

Az esetünkben kedvezőtlen forrásadottság miatt a legtöbb személy ároni famíliából való származása csak erős hipotézis szintjén jelenthető ki. Földvári Titusz születése és halálozása nem ismert, de a pápai alsóiskolára (1744), illetve

[11] Ezúton is köszönöm Éliás Jánosnak, hogy a térképek elkészítésében közreműködött.

[12] A két kategória ötvözését Szász Lajos sem tartotta szerencsésnek, a kortársak gyakorlata miatt azonban ő is eszerint járt el. SZÁSZ 2011. 426. Jelen tanulmány a föld- és kézműveseket, illetve polgárokat automatikusan a közrendűek közé sorolja, amire az a magyarázat, hogy csupán egyetlen olyan apát sikerült azonosítani, aki egész biztosan nem volt gazdálkodó. A lelkészi és a tanítói családból való származás egyháztörténeti relevanciája miatt lett külön kiemelve.

[13] SZABADI 2013a. 508.; Losonc, 266.

[14] Szőny, 10–26. A groningeni diáknévsor Szőnyi G. Mihályként rögzítette, ezért elképzelhető, hogy a Bihari Egyházmegyében is használt vezetékneve csak a származási helye után ragadt rá. Az eklézsia első évtizedeiben Gora Albert 1722-ben született fia az egyetlen olyan Mihály nevű csecsemő, akit G betűs családnévvel kereszteltek.

a debreceni főiskolára történő beiratkozása idején (1747),[15] valamint az ezekből datálható hozzávetőleges születési idején (kb. 1730) a származási és lakhelyeként feltüntetett Csöglén Földvári Sámuel volt a lelkész (?1730–1747).[16] Keresztelése mégsem található az 1730-tól vezetett anyakönyvben,[17] ami arra utal, hogy vélelmezhetően apja korábbi szolgálati helyén, Kéttornyúlakon látott napvilágot 1725–1730 között, ahol ekkoriban tudomásunk szerint még nem volt anyakönyvezés.[18] Hasonló dilemma vetődik fel Sulyok István és József esetében, akiket a debreceni főiskolai diáknévsor madari eredetűként tart nyilván (1754, 1764),[19] ahol korábban egy bizonyos Komáromi Csulyak Sámuel szolgált lelkipásztorként haláláig (1749/1753–1762).[20] József keresztelése nem található az 1748-ban megkezdett anyakönyvben,[21] életkori okokból ugyanis dunaalmási születése a valószínűbb, feltéve, hogy valóban az ott működő pap (1730–1749) fiáról van szó, aki almási évei alatt még nem vezetett anyakönyvet – ez magyarázza István bejegyzésének hiányát is,[22] aki hasonlóképpen Almáson születhetett. (Ebben az esetben a fiatalabb József Komáromi Csulyak Madaron maradt árvájaként iratkozott a Debreceni Kollégiumba.) Naszályi András esetében fordítottak a körülmények: 1727. évi debreceni beiratkozásakor nem jegyezték fel származási helyét,[23] azonban a furtai egyház történetének 1906. évi leírója „tuladunai" jelzővel illette,[24] ezért Naszályi Mészáros András szőnyi prédikátor 1715-ben született és anyakönyvezett fiával lehet azonos.[25] Szokolai József ugyan nem található a császári matrikulában,[26] édesapja feltehetően az évtizedekig ott szolgáló Mihály tatai esperes volt,[27] aki egyébként folyamatosan vezette a keresztelési anyakönyvet. Szilágyi István ároni származása az eddigieknél stabilabb bizonyításnak örvend, hiszen az azonos nevű falubattyáni lelkész

[15] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 919.
[16] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 474.
[17] Csögle, 6–8.
[18] JUDÁK 1977. 64.
[19] THURY 1908. 238., SZABADI 2013a. 494.
[20] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 582.
[21] Madar, 442–443.
[22] JUDÁK 1977. 63.
[23] SZABADI 2013a. 402.
[24] Fontos megemlíteni, hogy a szerző olyan egyházi személyhez is ezt a kifejezést társítja, aki egyházigazgatási értelemben a Dunamellék területéről származott el, lásd Szentiványi István furtai iskolamestert és toldi lelkipásztort, a bicskei prédikátor fiát. N. n. 1906. 173., 184.
[25] Szőny, 16.
[26] CsRE, I. 9–59.
[27] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 808.; EMŐDI 2024. 70.

fiaként fellelhető a kapcsolódó anyakönyvben.[28] Érdekesség, hogy Szokolai József Sámuel nevű vélelmezett testvére püspöki rektorként szintén hivatali kapcsolatba került a bihari traktussal (1757–1759),[29] ifj. Szilágyi István József nevű öccse[30] pedig ugyancsak a Tiszántúlon folytatott prédikátori pályát, de más egyházmegyékben.[31]

Eddig két olyan bihari és nagyszalontai egyházmegyei lelkipásztorról van tudomásunk, aki hivatásos tanító fiaként született. Közülük a debreceni diáknévsor által szokolyaiként jelölt[32] Szentimrei Kis Pál leszármazása mindössze erős feltételezésen alapul, hiszen születése becsült idején[33] pátriájának egy Szentimrei Kis Sámuel nevű iskolamestere volt (1732),[34] az anyakönyv későbbi kezdete[35] miatt azonban ezt nincs lehetőség szilárdabban alátámasztani. Némethy János a banai Mihály rektor gyermekeként mindössze egyéves korában jutott árvaságra,[36] az ebből fakadható viszontagságok ellenére mégis sikerült túlszárnyalnia édesapját, hiszen hosszú, lelkészsége oroszlánrészét egyhelyben töltő életút jellemezte;[37] de Szentimrei Kis is jelentős gyülekezeteket (Sarkad 1760–1765, Kunhegyes 1767–1768, Mezőtúr 1768–1787)[38] járt be egyházmegyéiben (utóbbi kettőt a nagykunságiban).

Egyértelműen megállapítható a nemesi származás Benkő József,[39] Laky Gergely,[40] Madary János[41] és Veszprémi János vonatkozásában,[42] emellett

[28] Falubattyán, 39.

[29] EMŐDI 2024. 70.

[30] SŐRÉS 1887. 189.; Falubattyán, 49.

[31] A debreceni esperességben Sáránd (1799–1806), míg a békésiben az 1821-ben Szalontához csatolt Vadász (1806–1807) és Feketegyarmat (1807–1808), valamint Doboz (1808–1809, 1817–1831) és Makó lelkésze (1809–1817) volt. Sáránd, 296.; BARCSA 1908. 92.; SZIRBIK 1936. 53.

[32] SZABADI 2013a. 448.

[33] Mezőtúr, 365.

[34] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 986.

[35] JUDÁK 1977. 61.

[36] Bana, 202.

[37] Anti 53 éve (1813–1866) a viszonylag kései alapítású Nagyszalontai Egyházmegyében is ritkaságnak számított. BML, fond 32, inv. 87, reg. 57, f. 7.

[38] TtREL, II.28.a.2. 295.

[39] SZABADI 2013a. 591. Születési helye (Dombó) azért azonosítható a Somogy vármegyei Kastélyosdombóval, mert az ottani református gyülekezetnek voltak abban az időszakban Benkő nevű tagjai, és a megyében is volt ilyen néven elismert nemesi família. Kastélyosdombó, 39., 56., 62.; BARANYAI 1914. 602.

[40] Bőny, 24.

[41] ANTAL 2003. 41.

[42] Fasc. B. I. Nr. 1–18 Fasc. B. II. Nr. 19–46, 17, 39. Eredeti neve Bakos volt, ő azonban tiszántúli tanulmányai és lelkészsége során a születési helye után felvett Veszprémi nevet használta, ezért

Balassa László Bálint nevű édesapjáról feljegyezték, hogy fiatalkorában csurgói iskolamester, később több faluban jegyző volt,[43] Szentgáli Dienes János atyja pedig István néven volt Veszprém vármegye esküdtje.[44] Hőbe József, Keresztesi József és Komáromi Süllye Dániel családja nemesi mivoltának tisztázása már több nemzedéket átölelő genealógiai kutatást igényel, ezért besorolásukat jelen tanulmány egy köztes kategóriával oldja meg.[45] Az alanyok mintegy harmada közrendű, többnyire földműves hátteret tudhatott magáénak,[46] kivételt Kocsa István többgenerációs hajóscsaládja jelent.[47] Samarjai János társadalmi leszármazásához szintén elméleti síkon juthatunk közelebb: bár a búcsi anyakönyvben nem található a keresztelése, a matrikula Somorjai nevű családjait tanulmányozva nem emelhető ki nemesi származás vagy klerikális pályafutás, így ellenkező bizonyításig közrendűnek tekinthetjük.[48]

Összegezve a társadalmi származással kapcsolatos ismereteket: 11 fő közrendű, hat-hat lelkészi és biztosan nemesi, három feltehetően nemesi, két-két fő pedig tanítói gyökereket tudhat magáénak, illetve családi háttere egyelőre nem ismert.

A vizsgáltak mellett számos prédikátor családneve idéz Dunántúli Egyházkerület területén fekvő települést (Érsekújvári András, Körmöndi György, Lepsényi Márton stb.), de konkrétabb utalás vagy bizonyíték hiányában nem terjeszthető ki rájuk a vizsgálat. Néhány lelkész személye különös dilemmát okozhat. A számos bihari eklézsiát megjárt[49] Lévai Mogyorósi Zsigmond apja Nagy Iván gyűjtése szerint lovaskapitány volt, és lévai nemesi telkéről ragadt családjára a Lévai név. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a lelkipásztor is Léván, mint apja lakhelyén született, de nem hagyható figyelmen kívül, hogy Nagy forrásainak

a tanulmányban így szerepel. SZIRBIK 1979. 45.; TtREL, II.28.a.2. 95.; HEGYI 2021a. 52.; BML, fond 3, inv. 248/2, dos. 152, f. 14.; TtREL, I.1.b.7. 108. [5.]

[43] A Csajágon felvett 1778-as tanúvallomás nem részletezi, hogy a somogyi Csurgóról vagy a közeli Fehérvárcsurgóról van-e szó. Fasc. B. I. Nr. 1–13 Fasc. B. II. Nr. 14–26, 120.

[44] Fasc. C. I. Nr. 1–39 Fasc. D. I. Nr. 1–27, 497, 507.

[45] Az érintett vármegyékben ugyan találunk ilyen vezetékneveken kihirdetett nemeseket, irataik azonban nem vezetnek el a tárgyalt lelkészekhez. Fasc. H. II. Nr. 2–16 Fasc. H. III. Nr. 17–37 Fasc. J. I. Nr. 1–21, 313–329.; SZÁLKAI 2010. 61–62.; Fasc. S. III. Nr. 31–56 Fasc. S. IV. Nr. 57–86, 451–465. Keresztesi apja veszprémi városi esküdt volt. LICHTNECKERT 2007. 254.

[46] Kutas, 12–13.; KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 1149., 1433., 1570.; SZABADI 2013b. 1210., 1246., 1474.

[47] Komárom1, 106; Komárom2, 125.

[48] Búcs, 489–494.; SZABADI 2013b. 826.

[49] Bojt 1728–1729 és 1737–1744, Körösnagyharsány 1744–1748, Siter 1748–1750, Komádi 1750–1761, Pelbárthida 1773–1776, Élesd évszám nélkül. CSILLAG 1899. 24.; DÁVID 1897. 14.; DUKRÉT 2015. 73.; BML, fond 32, inv. 87, reg. 252, f. 19.; Komádi, 256.; TtREL, I.30.a.2. 1773.II.10., 1776.II.14.; TtREL, II.28.a.2. 74.

tükrében az idősebb Zsigmond is „megtelepedett" Bars vármegyében,[50] az idősík ismerete nélkül tehát nem zárható ki a vármegye (és ezáltal a Dunántúli Egyházkerület) területén kívüli világra jövetel, származás sem. Szombati Kies István zsadányi (1755–1777)[51] és komádi prédikátor (1777–1792)[52] neve több szempontból is zavarba ejtő, hiszen ilyen előnevű lelkészei a Tatai Egyházmegyének is voltak,[53] közülük a Takácsiban lakó János fia István Veszprém vármegyei nemessége 1755-ben nyert megerősítést,[54] ráadásul a zsadányi pap 1770-ben temetett egy Szombati Kies János nevű személyt, aki életkora alapján a temető lelkész apja, illetve a takácsi lelkipásztor is lehetett.[55] Kecskeméti Marcsa Mózes kismarjai lelkész (1764–1768) első debreceni beiratkozásakor ráckevei, a másodiknál kamocsai származásúként van feltüntetve,[56] azonban egyik gyülekezet meglévő anyakönyvében sem található a keresztelése,[57] s bár jó eséllyel az azonos nevű István kamocsai prédikátor (1717–1736)[58] fia lehet, dunántúlisága a születési hely bizonytalansága miatt megkérdőjelezhető. A magát Peremartoni Bakoss Mihálynak nevező, több szuperintendenciát és traktust megjárt pankotai lelkipásztor (1815–1823)[59] leveleiben visszatérő következetességgel hivatkozik nemességére és életévekben megadott korára,[60] további adatok hiányában (vagy éppen ütközése miatt) mégsem illeszthető be a peremartoni Bakos nemesi családba (egyúttal Veszprémi János rokonságába),[61] s mivel szülőhelyére voltaképpen nincs utalás, ezért

[50] NAGY 1860. 534.

[51] Zsadány, 11.

[52] Komádi, 256.

[53] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 723., 812.

[54] Fasc. S. III. Nr. 31-56 Fasc. S. IV. Nr. 57-86, 327.

[55] Zsadány, 106. Utóbbi esetben István Tarjánban születhetett, ahol apja szolgálati ideje alatt még nem volt anyakönyvezés. JUDÁK 1977. 67.

[56] TtREL, II.28.a.2. 303–304., 354–355.

[57] Ráckeve, 5–19.; Kamocsa, 568–577.

[58] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 542.

[59] 1778–1787 között a Tiszáninneni Egyházkerület abaúji, majd 1787–1803 között zempléni egyházmegyéjében szolgált. TREL, R.A.III. 3/5. 1178.; UGRAI 2017. 51., 204., 238., 252.; Ricse, 18–20.; TÖMÖSKÖZI 2022. 118. Hogy „a koldulástól meg mentessen", 1813-ban a Dunántúli Egyházkerület közgyűléséhez fordult állásért, ekkor elmondása szerint összesen 26 évet töltött szolgálatban. DREL, 1.a.3. 392. 1814-ben átjött a Tiszántúlra, egy hónapig Érmelléken volt segédlelkész, majd 1815-ben került a békési traktus pankotai egyházközségébe (itt érte az egyházigazgatási átszervezés is). EMŐDI 2022. 174.; TtREL, I.29.a.2. 1815. 283.; I.1.b.70. 1548. 1.

[60] Szavahihetőségét erősen kérdőjelezi, hogy 1813. évi állításához képest 1820-ban már 53 éves prédikátornak írta magát! TtREL, I.29.i.209. Peremartoni Bakoss Mihály panaszai és jelentései. 1818.III.7., 1820.III.10.

[61] Noha bevallása szerint 1745 körül született, nem azonos az 1742-ben Peremartonban világra jött Bakos Mihállyal, aki egy évvel később elhalálozott. Peremarton, 34., 214. Bakos László (Veszprémi János testvére) 1753-ban született fiainak egyike szintén Mihály nevet kapott, aki

a kutatás jelenlegi stádiumában ő sem számítható a dunántúli születésű lelkipásztorok közé. Végül pedig érdemes leszögezni, hogy Győri János váncsodi prédikátor (1728) Bakóczi János állítása ellenére nem azonos a győri születésű Győri Nagy János tatai esperessel.[62]

A VIZSGÁLT LELKÉSZEK TANULMÁNYAINAK JELLEMZŐI

A vonatkozó egyházmegyék dunántúli származású prédikátorainak jelensége elsősorban a főiskolai tanulmányok és az adott főiskola partikuláris rendszere felől érthető meg. A 30 lelkész teológiai tanulmányait kivétel nélkül Debrecenben fejezte be, ami azzal függ össze, hogy korábban is a tiszántúli kollégium valamelyik alsóiskolájában pallérozta tudását. Szembetűnő, hogy beiratkozás előtt legtöbben Losoncon tanultak, míg Pápa a második és Debrecen a harmadik legnépszerűbb alsóiskolát képezte. A számba jövő partikulák egyházkerületi elhelyezkedését illetően a Dunántúlról jövők képeznek többséget, ami a mintavétel alanyai által választott alsóiskolák nagyobb számából is következik, de jelentős arányban képviselteti magát a Tiszántúl is, a Dunamelléken pedig Kecskemét és Nagykőrös volt a korábbi tanulmányok színtere. Csupán a veszprémi születésű Keresztesi József szubszkribált tiszáninneni elhelyezkedésű iskolából (Miskolc), ami a borsodi Mezőkeresztesen töltött kései gyermekévekkel magyarázható.[63]

Ugyancsak kézenfekvő lehet a pápai Csepeli Ferenc,[64] a losonci Bányai János,[65] a csurgói Bosznai István[66] és a komáromi Kocsa István lakhelyén történő iskoláztatása,[67] bár úgy tűnik, a földrajzi közelség nem feltétlenül volt szempont az alsóiskolák egyéni megválasztásánál (1. térkép). A Debreceni Kollégium

1778-ban Várpalotára nősült – ekkor folyt le a család nemességvizsgálata is, mely során ő és testvérei kiváltságait Veszprém és Fejér vármegye is megerősítette. Fasc. B. I. Nr. 1–18 Fasc. B. II. Nr. 19–46, 23, 39.; Várpalota, 153.; SCHNEIDER 1935. 13–14. Veszprémi másik fivérének, Istvánnak Balatonkisszőlősön született Mihály nevű fia, aki helyben nősült és alapított családot a század vége felé. Fasc. B. I. Nr. 1–18 Fasc. B. II. Nr. 19–46, 33, 36. A mozgalmas életű prédikátor egyikükkel sem lehet azonos, mert 1778-ban kebelezte be az Abaúji Egyházmegye, így aligha élhetett a Balaton vidékén. TREL, R.A.III. 3/5. 1178.

[62] TtREL, II28.a.2. 53.; KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 650.; GORUN-KOVÁCS 2013, 133.

[63] A későbbi nagyváradi lelkész szerint édesapja „egészen meg nem egyezett" abban, hogy fia mások javaslatára a debreceni továbbtanulás mellett döntött Sárospatak helyett. KERESZTESI 1868. 1–2.

[64] KÖBLÖS 2006. 769.

[65] SZABADI 2013a. 508.

[66] SZABADI 2013b. 1016–1017.

[67] SZABADI 2013b. 998–999.

főiskolai minőségben tapasztalt egyeduralma azzal magyarázható, hogy a katolikus egyház erőteljes intoleranciája miatt a dunántúli lelkészképzés akadozott, így az 1752-ben bezárt Pápai Kollégium potenciális hallgatói köre más református teológiai képezdében volt kénytelen tanulni.[68] A többiek tanulási, iskola- és pályaválasztási motivációit egodokumentumok hiányában kevésbé ismerjük, ahogyan tanulmányi eredményeik és magaviseletük sem tárható fel a vonatkozó partikulák diákokról jegyzett nyilvántartásai nélkül. Az alsóiskola-vizsgálat az öt legkorábbi prédikátort (2. tábla) adathiány miatt volt kénytelen mellőzni.[69]

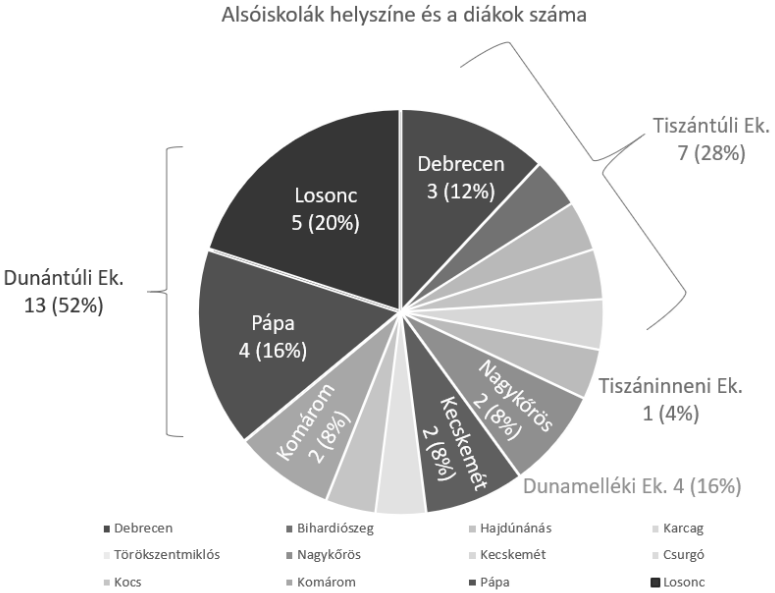

Összesen 11 lelkész peregrinációs múltjáról vannak adatok. Szőnyi Mihály (Groningen 1748),[70] Csepeli Ferenc (Franeker 1753–1754, Utrecht 1754)[71] és Bányai János (Utrecht 1778, 1779)[72] Hollandiában tanult, Szokolai József (Marburg

[68] A feltételezés szilárdabb alátámasztására a más tiszántúli egyházmegyék dunántúli születésű lelkipásztorainak tanulmányait is célszerű lenne megvizsgálni, e tendencia azonban jelenleg arra mutat, hogy alanyaink nem az ún. „kisperegrinációs" folyamat részesei, hanem a pápai vákuumot betöltő Debrecen elszívó erejét jelenítik meg. CSEPREGI 2015. 109.; UGRAI 2023. 200–201., 204.

[69] Madary János kapcsán a főiskolai jelleg hangsúlyozása miatt nem vehető figyelembe, hogy debreceni évei előtt a Győri Református Kollégiumban tanult. ANTAL 2003. 41.

[70] BOZZAY–LADÁNYI 2007. 119.

[71] BOZZAY–LADÁNYI 2007. 112., 154.

[72] BOZZAY–LADÁNYI 2007. 161.

1775),[73] Balassa László (Erlangen 1780, Heidelberg 1780),[74] Veress János (Erlangen 1790)[75] és Somogyi Sándor (Halle 1793)[76] német egyetemeket látogatott, Keresztesi József utóbbi kettőt ötvözte is (Franeker 1779, Utrecht 1779 és 1780, Erlangen 1780),[77] Sulyok József pedig Svájcba utazott ki (Bern 1772, Zürich 1772).[78] Érdekes módon egybeesett Balassa és Keresztesi 1780-as erlangeni útja, akik már a kollégiumban is ismerhették egymást, hiszen azonos évben iratkoztak be.[79] Madary János a családi emlékezet szerint Hollandiában járt,[80] Szentimrei Kis Pál bécsi tanulmányútját pedig a Szelek Györggyel kapcsolatos peranyag említi.[81] Komáromi Süllye Dánielről ugyancsak nem találni peregrinációs adatot a forrásközleményekben, de clarissimusi megnevezése az ő esetében is utalhat külföldi egyetemjárásra.[82] E teljességgel le nem ellenőrizhető állítások fenntartással kezelendők, hiszen Szilágyi István a kisjenői anyakönyv lelkésznévsorában azt állítja, hogy mezőtúri rektorsága (1788–1790) és pósalakai lekészsége (1792–1793) között Heidelberg, Göttingen és Erlangen padjait koptatta,[83] holott a német akadémiai diáknévsorok szerint a felsoroltak közül csak Erlangenben tanult ilyen nevű ember (1791. március), akit viszont egy Közép-Szolnok vármegyei Szilágyi Istvánnal azonosítanak. Noha utóbbi 1782-ben valóban megfordult Heidelbergben,[84] 1784–1823 között az Érmelléki Egyházmegye lelkipásztora volt,[85] ezért szószékre állását követően már nem volt alkalma külföldön tanulni. Szögi László adattára egy utrechti tanulóval (1791. augusztus–szeptember) is összeköti az erlangeni diákot, noha dunántúli alanyunk nem számol be arról, hogy járt volna ott. Tekintve, hogy Jénában egy harmadik Szilágyi István is felbukkan (1792. május),[86] nem

[73] TAR 2004. 269.
[74] TAR 2004. 81., 168.
[75] SZÖGI 2001. 207.
[76] SZÖGI 2001. 256.
[77] BOZZAY–LADÁNYI 2007. 161.
[78] HEGYI–SZÖGI 2016. 60., 98. Figyelemre méltó, hogy feltételezett bátyja domidoctus volt, pedig 1762. évi lelkészi munkába állásából és vélelmezett apja akkortájt bekövetkező halálából kiindulva neki nagyobb materiális esélye lehetett volna a külföldi tanulásra. Mindez arra utal, hogy István és József kollégiumot követő éveire más tényezők lehettek hatással.
[79] SZABADI 2013a. 522–523.
[80] ANTAL 2003. 41.
[81] A sarkadi prédikátor 1765-ös leváltása után még tíz hetet a városban töltött, 1767. január végére pedig már visszatért Bécsből, ezért ott tartózkodására 1765–1766 között kerülhetett sor. TtREL, I.1.b.7. 108. [5.]; b.11. 172. 8.; I.33.a.1. 62.
[82] TtREL, I.30.a.2. 1775.II.8.
[83] BML, fond 32, inv. 87, reg. 550, f. 88.; reg. 925, f. 23.
[84] TAR 2004. 116–119., 170.; SZÖGI 2001. 208., 226–227.
[85] EMŐDI 2022. 288.
[86] SZÖGI 2001. 208., 326.; BOZZAY–LADÁNYI 2007. 167.; TtREL, II.28.a.3. 228–229.

zárható ki, hogy valójában ő látogatta az utrechti egyetemet. Mindebből kifolyólag a fentiek közül legfeljebb Erlangen fogadható el a falubattyáni lelkészfiú peregrinációjának helyszíneként.

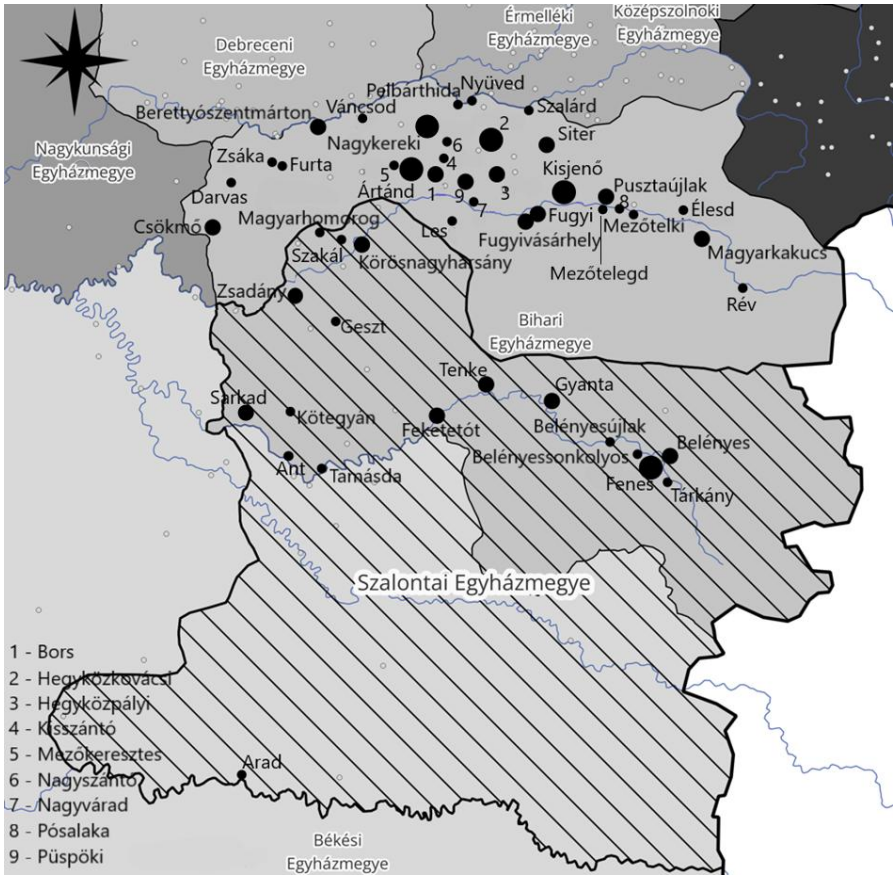

2. térkép
A dunántúli lelkészek által betöltött eklézsiák (alkalmak száma szerint súlyozva)

A VIZSGÁLT LELKÉSZEK EKLÉZSIÁI

A klasszikus Bihari Egyházmegye kötelékében fellehető anyaegyházak száma 1730–1849 között elérte a 71-et, ami az 1821-ben létrejött Nagyszalontai Egyházmegye Békési Egyházmegyétől elcsatolt részeit is beszámítva további 12 gyüle-

kezettel egészíthető ki.[87] Az összesen 83 eklézsiából a mintegy 120 év során 49-ben fordult meg dunántúli lelkipásztor, ami egyúttal 76 szolgálati ciklust jelent, vagyis egy alany átlagosan legalább két ciklust töltött el a traktusok területén.

Az egyes helyeken eltöltött évek számának értelmezéséhez támpontot nyújthat a gyülekezetek lelkészi jövedelem szerinti osztályozása, ami az egyházmegyei lelkészi segélypénztár felállításához kapcsolódott. A kutatás szűkebb időkörének (1730–1849) gazdasági viszonyait legátfogóbban az 1821-es egyházigazgatási átszervezés előtti évben készült összegzés tükrözi, amely a türelmi rendelet után önállósult eklézsiákat is tartalmazza. A prédikátoroknak aszerint kellett a papi özvegyek számára 2, illetve 1 forintot vagy 40 krajcárt fizetniük, hogy melyik osztályba történt az egyházközségük besorolása. Az első klasszisba tartozó 30 gyülekezetből 18-at, a másodosztály 20 eklézsiájából 12-t, míg a harmadik kategória ugyancsak 20 (Les létrejöttével 21) alkotóeleméből 19-et szolgált ki dunántúli lelkipásztor.[88] Az így kapott kép némi korrekcióra szorul, hiszen a mindenkori Bihari Egyházmegye területén kívül eső egyetlen számba jövő (1821-ben még nem is létezett) egyházközség állapota a nagyszalontai traktusban készült 1845-ös becslés keretében értelmezhető, melynek négy osztályából Arad a másodikban foglalt helyet.[89]

[87] BARCSA 1908. 86., 89., 92.

[88] BÍRÓ 2026. 80–82.

[89] Bár a Biharban megmaradt és attól elcsatolt gyülekezetek addigi beosztása 1844-ben és 1845-ben módosult, ebben a dunántúliak által 1821–1849 közötti időszakban betöltött parókiák közül csak három addigi harmadosztályos érintett: Berettyószentmárton a bihari, Ant a szalontai másodosztályba lépett elő, míg Feketetót a szalontai negyedik klasszisba csúszott le. BÍRÓ 2026. 93–94.; BML, fond 145, inv. 279, dos. 27/1846, f. 61. Ebből kifolyólag Némethy János anti szolgálata 1845-től másodosztályi eklézsiabeli cikluskénti értékelhető, annál is inkább, mert ebben a fejlődésben (a két felmérés között prédikátorcsere nem lévén) neki is szerepe lehetett. Ehhez képest Szabó Pált szentmártoni működése elején érte az újraklasszifikálás, Feketetót pedig Laky Gergely pár hónapig adatolható szolgálata és a gyülekezet besorolásainak legalacsonyabb volta miatt nem igényel külön számítást.

Dunántúli születésű lelkészek által betöltött parókiák a papi jövedelem-osztályozások szerint		
1. osztály (évek)	2. osztály (évek)	3. osztály (évek)
Ártánd (15)	Ant (4) [1845–]	Ant (32) [–1845]
Bors (20)	Arad (3)	Belényessonkolyos (1)
Csökmő (44)	Belényes (20)	Belényesújlak (38)
Furta (10)	Berettyószentmárton (5) [1844–]	Berettyószentmárton (5) [–1844]
Geszt (1)	Darvas (5)	Feketetót (<2)
Gyanta (<1)	Élesd (8)	Fenes (9)
Körösnagyharsány (30)	Hegyközkovácsi (>7)	Fugyi (11)
Mezőkeresztes (6)	Hegyközpályi (28)	Fugyivásárhely (4)
Mezőtelegd (12)	Kisszántó (15)	Kisjenő (15)
Nagykereki (26)	Kötegyán (<1)	Les (4)
Nagyvárad (3)	Nagyszántó (1)	Magyarhomorog (1)
Püspöki (16)	Pusztaújlak (>3)	Magyarkakucs (>3)
Sarkad (≥6)	Tárkány (3)	Mezőtelki (6)
Siter (14)	Váncsod (5)	Nyüved (4)
Szalárd (<1)		Pelbárthida (1)
Tenke (2)		Pósalaka (1)
Zsadány (8<9)		Rév (2)
Zsáka (1)		Szakál (2)
		Tamásda (6)
≥213	>107	147

1. tábla
A parókiák jövedelmi klasszifikációja

Az ábra tükrében megállapítható, hogy a dunántúli lelkészek eklézsiáinak 38%-a a legalacsonyabb jövedelmi halmazból került ki, csoportszinten a szolgálati évek 45%-a mégis az elsőrangú egyházközségekben telt. A másodosztály gyülekezetszámát és szolgálati időt tekintve viszonylag alacsonyan reprezentált, az első osztály vonatkozásában a betöltési arányszám 60%, míg a harmadfokú eklézsiák közül csak két helyen nem szolgált dunántúli lelkipásztor.

A dunántúliak által leglátogatottabb eklézsia Ártánd, Fenes, Hegyközkovácsi, Kisjenő és Nagykereki volt, ahol három-három, további 17 gyülekezetben két-két alkalommal került sor szolgálatukra. A leszolgált esztendők számát tekintve a csökmői egyházközség vezeti a sort 44-gyel, melyet Sulyok István két ciklusban ugyan, de egymaga látott el lelki táplálékkal, így szoros értelemben ő tekinthető a vizsgált időszak leghosszabb időt egy helyen töltő prédikátorának. A legjobb év-ciklus aránnyal Ant rendelkezik, ahol Némethy János megszakítás nélkül szolgált 36 évet a vizsgált időszakban. Csökmő mellett Püspökiben (Madary János) és Siterben (Szőnyi Mihály) is ugyanaz a lelkipásztor

töltötte mindkét szolgálati ciklust. Dokumentumok hiányában a visszatérés mindhárom esetben csak hipotetikusan magyarázható. Madaryt 1749-ben a hajdúszoboszlói gyülekezet hívta meg,[90] ahol 1749–1758, majd a szintén előkelőnek nevezhető Hajdúböszörményben 1758–1759 között volt lelkész.[91] Sulyok első csökmői ciklusát (1764–1769) két ártándi év követte, melynek sikereiről vagy kudarcairól szintén nincsenek ismereteink. Beszédes, hogy az új csökmői lelkész, Mata Sándor 1771-ben arra panaszkodott, hogy elődje alattomos levelek útján akarja kitúrni onnan, az ártándi gyülekezet pedig ugyanekkor intésben részesült, amiért nem fogadta az időszakos vizitációt,[92] mindenesetre Sulyok még abban az évben visszatért előző stációjába,[93] ahol 1810-ben bekövetkezett lemondásáig szolgált.[94] Szőnyi Mihály két siteri periódusa (1756–1766, 1772–1776) közé egy mezőkeresztesi ciklus ékelődött be, ahol hallgatói egy része makacsul le akarta leváltani őt,[95] Siterbe való visszatérése pedig annyira tudatos volt, hogy 1772-ben — a maga zsákai és Tiba Mihály siteri kirendelése ellenére — törvénytelenül behatolt oda, melynek büntetéseként az egyházmegye megfosztotta tanácsbírói székétől.[96] Fontos körülmény, hogy a kiemelt három egyházközség az érintettek papi pályafutásának addigi legkipróbáltabb helyszíne, de egyben utolsó állomása is volt, Madary és Sulyok pedig hajlott kora miatt lép(het)ett vissza a szolgálattól. Mindez arra enged következtetni, hogy e három egyházmegyei tanácsbíróságot is elért személy nem egy számára akaratlan fordulat miatt sodródott vissza és rekedt meg élete korábbi eklézsiájában, hanem az ottaniak körében feltételezhető népszerűsége és talán egyfajta kiszámíthatóság függvényében vállalhatta a visszatérést, illetve megmaradást.

A VIZSGÁLT LELKÉSZEK MŰKÖDÉSE A BIHARI ÉS A NAGYSZALONTAI EGYHÁZMEGYÉBEN

A lelkipásztorok szolgálati éveit az egyes személyek és eklézsiák eltérő forrásadottságából kifolyólag nem minden esetben lehet pontosan meghatározni. Szentgáli Dienes János Kisjenőből (1730–1741) Pusztaújlakra ment, ahonnan

[90] DANKÓ 1975. 543.
[91] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 716.
[92] TtREL, I.30.a.2. 1771.II.6.
[93] Ártánd, 81.
[94] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 252.
[95] TtREL, I.30.a.2. 1771.II.6.
[96] TtREL, I.30.a.2. 1773.II.10.

legkésőbb 1747-ben távoznia kellett,[97] és leghamarabb 1748-ban költözhetett Hegyközkovácsiba,[98] ahol a kútba esett lányát kimenteni akarván ő maga is elhalálozott.[99] Veszprémi János sarkadi szolgálata kapcsán ennél is képlékenyebb támpontokra kell támaszkodnunk.[100] Csepeli Ferenc Bakóczi János gyűjtése szerint 1754-ben kezdte meg váncsodi szolgálatát,[101] noha erre 1754. novemberi utrechti tartózkodása miatt aligha volt lehetősége, ezért egyéb adat hiányában papi munkásságát az általa indított anyakönyv kezdődátumától (1756)[102] érdemes számítani. Ugyancsak Bakóczi nyomán Szentimrei Kis Pál már 1760-ban Sarkadon szolgált,[103] míg a traktus közgyűlési jegyzőkönyve szerint csak 1762-ben nyert oda kirendelést[104] (ami jelenthette a helyosztó gyűlésen cserét kérő sarkadi lelkipásztor sikertelenségét, így korábbi hivatalában való meghagyását is), majd 1765-ben Szelek György vette át a helyét.[105] Dacára rovott múltjának és egykori kirekesztésének,[106] Földvári Tituszt mint Derecskén élő vacans lelkészt maga Szilágyi Sámuel püspök ajánlotta a bihari esperesnek a sarkadi eklézsia élére (1767),[107] és 1768-ban már ténylegesen az egyházmegye lelkésze volt,[108] de első konkrét szolgálati helyét csak 1770-ből ismerjük, amikor magyarhomorogi prédikátorként nyilvánosan meg kellett követnie a traktuális gyűlést kocsmai kicsapongásai és a nagyváradi vásárban

[97] 1748-ban egy Hunyadi nevű lelkész hagyta el a parókiát, aki legkésőbb 1747-ben érkezhetett. BML, fond 32, inv. 87, reg. 1074, f. 42.

[98] Januárban még Szathmári Mihály volt ott a prédikátor. Debrecen, 439.

[99] BML, fond 32, inv. 87, reg. 550, f. 87. Ez 1749 táján történhetett, hiszen februárban még ő szolgált ott, 1750-ben már Pap János távozott Kovácsiból. BML, fond 32, inv. 87, reg. 252, f. 101.; Zsadány, 11.

[100] Ezek szorosan kapcsolódnak a békési traktusbeli Dobozon töltött hivatalához, amelyre az ottani legkorábbi lelkésznévsorok, a Békés vármegyei protestáns prédikátorokról 1752 táján készült lista (eszerint kb. 11 éve szolgált már Dobozon, ahová Sarkadról érkezett) és a Bakos család nemességvizsgálati iratainak tükrében legnagyobb valószínűséggel 1743/1744–1766 között került sor. http://bekref.bibl.u-szeged.hu/473/; SZIRBIK 1979. 45.; BML, fond 3, inv. 248/2, dos. 152, f. 14.; Fasc. B. I. Nr. 1–18 Fasc. B. II. Nr. 19–46, 47–48. A sarkadi parókiáról Szelek György szerint Szent Mihály-nap előtt három héttel vetették ki hálátlan hallgatói, az eklézsiába a bihari traktus 1744-ben exmittálta Solymosi Gábort. TtREL, I.1.b.7. 108. [5.]; I.30.a.2. 1744. Mindezek fényében Veszprémi legkésőbb 1743-ig, legkorábban 1739-től szolgálhatott a városban, amennyiben a pestisben elhunyt „Pap" Vas Imre tényleg a helyi református lelkész volt. SERES 2009. 126.

[101] TtREL, II.28.a.2. 258.

[102] Váncsod, 9–14.

[103] TtREL, II.28.a.2. 295.

[104] TtREL, I.30.a.2. 1762.II.17.

[105] TtREL, I.1.b.11. 172. 8.

[106] TÓTH 1894. 93.

[107] TtREL, I.1.b.7. 108. 3. A prédikátoraival abban az időben haragos viszonyban élő gyülekezet élére végül nem ő került. 5.; MÁRKI 1877. 76.

[108] TtREL, I.30.a.2. 1768.V.4.

tanúsított szégyenletes viselkedése miatt.[109] Szokolai Józsefet 1773-ban Nagyszántó papjaként említi az egyházmegye protokolluma,[110] ahol rövid időt töltött, hiszen Barcsa János adatai alapján 1774-ben Csombor József követte a parókián,[111] 1775-ben pedig már Marburgban tanult.

A lelkészek Bihari, illetve Nagyszalontai Egyházmegyébe való elszármazásának közvetlen okai sok esetben nem kikövetkeztethetők. Madary János és Keresztesi József gyülekezete meghívására,[112] Kocsa István szuperintendensi ajánlásra érkezett,[113] Bányai János és Laky Gergely pedig önként szánta el magát a bihari traktusban való prédikátori hivatalra.[114] Egyéb ismeretek hiányában az azt (gyakran közvetlenül) megelőző rektori megbízatás(ok)nak tulajdonítható Szentimrei Kis, Szokolai, Balassa László, Veress János, Benkő József, Somogyi Sándor, Bosznai István és Szabó Pál lelkészsége.[115]

Ha a két egyházmegye adatait összefésüljük, arra a megállapításra jutunk, hogy az illetékességük alá eső területeken 1730–1849 között mindig szolgált legalább egy dunántúli származású lelkész (a legsűrűbb periódus 1791–1806 volt, amikor egyidőben hatan, olykor heten is szolgáltak), de ez csak virtuálisan állja meg a helyét. A Bihari Egyházmegye ugyanis Samarjai János és Némethy János aktuális eklézsiáinak 1821-es leválasztásával hirtelen „megszabadult" a Duna túloldaláról érkezettektől (a megmaradt területen 1810 óta nem szolgált ilyen prédikátor), és csak Szabó Pál 1834-es kezdetű lesi szolgálatával állt vissza az említett folytonosság, ami Matolcsy János 44 éves darvasi működését figyelembe véve legalább 1890-ig tartott. A szalontai esperességben ez a végpont leghamarabb Rácz István gyantai lelkipásztor 1873-as elhalálozásával következhetett be, ámbár hangsúlyozni kell, hogy a két traktus 1849 utáni dunántúli

[109] TtREL, I.30.a.2. 1770.II.7.
[110] TtREL, I.30.a.2. 1773.II.10.
[111] BARCSA 1908. 304.
[112] EMŐDI 2024. 63.; KERESZTESI 1868. 24–25.
[113] CSÉCSI 1897. 16.
[114] Bányai 1806 előtt Erdélyben szolgálhatott, mert a helyosztó gyűlés arra utasította, hogy költözését Mezőtelegdig maga oldja meg, úticélja pedig a jóval nyugatabbra fekvő Pelbárthida volt. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 184. Laky korábban érmelléki tanító volt, majd a Békési Egyházmegyében próbált állást szerezni, papi felkészültségének vizsgálatára és elismerésére 1828-ban, a bihari esperességben került sor. TtREL, I.29.i.209. Laki Gergely levele a pankotai elöljárókhoz. 1814.X.12.; BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 498.
[115] GERE–KATONA 1896. 6–7.; ANTAL 2003. 103–104.; DÁVID 1897. 14.; VÁLLAJI SIPOS 1883. 116.; BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 559.

egyházatyáira e kutatás nem terjed ki.[116] A vázolt virtuális kontinuitás egyúttal arra is következtetni enged, hogy a bihari traktusban 1730-at megelőzően csupán a származási adatok gyérebb feljegyzése miatt nincs tudomásunk dunántúli születésű lelkészről.

Dunántúli származású lelkész	Szolgálati idő a két traktusban (összév)	Szolgálatok száma	Szolgálatok átlagtartama (év)
Szentgáli Dienes János	1730–1741–, 1749 (>13)	3	>4,33
Madary János	1738–1749, 1759–1764 (16)	2	8
Veszprémi János	–1743 (?)	1	?
Naszályi András	1746–1786 (40)	6	6,67
Szőnyi Mihály	1751–1776 (25)	4	6,25
Csepeli Ferenc	1756-1761 (5)	1	5
Komáromi Süllye Dániel	1759–1784, 1785–1793 (34)	5	6,8
Szentimrei Kis Pál	1760–1765 (5)	1	5
Sulyok István	1762–1810 (48)	4	12
Földvári Titusz	–1768–, 1770–1782 (12)	3	4
Szokolai József	1773–1774 (1)	1	1
Sulyok József	1774–1810 (36)	3	12
Balassa László	1782–1806 (24)	2	12
Keresztesi József	1784–1787 (3)	1	3
Veress János	1791–1808 (17)	1	17
Benkő József	1791–1806 (15)	1	15
Szilágyi István	1792–1793, 1794–1805 (12)	5	2,4
Somogyi Sándor	1794–1795 (<1)	1	<1
Hőbe József	1794–1796 (2)	1	2
Samarjai János	1805–1847 (42)	2	21
Bányai János	1806–1811 (5)	3	1,67
Némethy János	1810–1849– (39)	3	13
Laky Gergely	1827–1833 (6)	3	2
Kocsa István	1830–1833 (3)	1	3
Bosznai István	1830–1849– (19)	5	4,8
Szabó Pál	1834–1849– (15)	4	3,75
Szűcs Pál	1835–1849– (14)	2	7
Rabi Ferenc	1837–1846 (9)	4	2,25
Matolcsy János	1840–1849– (9)	2	4,5
Rácz István	1849– (1)	1	1

2. tábla
A dunántúli lelkészek szolgálatának jellemzői a két traktusban

A prédikátorok működéséről, illetve az egyes szolgálati ciklusokról minőségi szempontból elég vegyes képet kapunk, különösen, ha az előző fejezetben tárgyalt klasszisokat az azokba beosztott eklézsiák lelkészeihez társítjuk. Fontos kiemelni, hogy ez egy tetszőleges, a lelkipásztori minőségnek egy korántsem pontos és — tekintettel arra, hogy a vizsgált időszak papi szolgálatainak nagyobb hányada az osztályozás időpontja előtt ment végbe — némi anakronizmussal terhelt mérőeszköze, ezért csak hozzávetőlegesen képes visszatükrözni az egyes prédikátorok traktusokban kialakult megítélését, reputációját és szerepét. Az elsőosztályú egyházközségek lelkészei csekély kivétellel külföldön

[116] Ugyanígy nem veszi számításba Szűcs Pál 1857-es elhalálozásával végződő mezőtelegdi és Bosznai István 1872-es visszavonulásáig tartó belényesi, valamint Szabó Pál 1853-as Pósalakára távozásáig tartó berettyószentmártoni szolgálatát sem.

tanult személyek, de sokukhoz csupán egy szolgálati ciklus köthető, így csak Madary János és Szűcs Pál nem szolgált alacsonyabb klasszisban, előbbi viszont mindkét alkalommal Püspökiben működött, utóbbi pedig egy-egy segéd- és rendes lelkészi ciklust bonyolított le. Ehhez képest az egy- és többciklusos lelkészek másodosztálybeli aránya egyensúlyban van, a legszerényebb létszámú harmadosztályban pedig mindenkit több ciklus jellemez, zömük ki sem emelkedett az utolsó klasszis eklézsiáinak világából. Utóbbi észrevétel alapos árnyalást igényel, hiszen Samarjai János 38 éves belényesújlaki működését halála szakította meg,[117] Némethy János pedig ennél is több időt töltött Anton anélkül, hogy helyzetére panaszkodott volna – sőt, eklézsiája a Nagyszalontai Egyházmegye erős középmezőnyébe tört fel, ami a prédikátor munkájának jótékony hatására, de legalábbis a maga életkörülményeinek abszolút vagy relatív javulására utal.

A lelkészek klasszisokhoz való társítása az egyes gyülekezetekben eltöltött éveik átlaga alapján		
1. osztály	2. osztály	3. osztály
Balassa László	Bányai János	**Földvári Titusz**
Keresztesi József	*Benkő József*	**Laky Gergely**
Komáromi Süllye Dániel	Bosznai István	Némethy János
Madary János	*Csepeli Ferenc*	Rabi Ferenc
Rácz István	*Hőbe József*	**Samarjai János**
Somogyi Sándor	*Kocsa István*	**Szabó Pál**
Sulyok István	Matolcsy János	Szentgáli Dienes János
Szentimrei Kis Pál	Naszályi András	
Szőnyi Mihály	Sulyok József	
Szűcs Pál	Szilágyi István	
Veress János	*Szokolai József*	
Veszprémi János		

3. tábla
Vastag betű: csak egyfajta klasszisban szolgált; dőlt: egyetlen eklézsiában szolgált

Némethyhez hasonlóan más prédikátorok is gyarapítólag hatottak eklézsiájukra,[118] de egyesek, mint közösségük önállóságának kezdetén szolgáló egyházatyák komoly szerepet játszottak annak megmaradásában is. Keresztesi Józsefhez köthető a nagyváradi református egyházi élet újraindulása, jóllehet

[117] BML, fond 145, inv. 279, dos. 24/1843, f. 206.; dos. 29/1848, f. 53.
[118] Pl. Szentgáli Dienes János „nagy szorgalmatosságú hasznos" emberként rendbe tétette a kisjenői gyülekezet templomát és fundusát. BML, fond 32, inv. 87, reg. 550, f. 87.

csak három évet töltött a gyülekezet élén, és bevallása szerint a helyi katolikus egyházzal alig volt ütközése a helyéről kitúrni igyekvő Bartók Sámuel esperes és a presbitérium néhány hatalmaskodó tagja mellett.[119] Benkő József lelkészi működését abban a kisszántói eklézsiában kezdte, amely 1791-ig Bors leányegyháza volt,[120] szolgálata a templom- és parókiaépítés jegyében telt, melynek záróakkordját már nem érhette meg.[121] Budai Ézsaiás püspök Kocsa Istvánt 1830-ban, Csernátoni Vajda Péter aradi lelkipásztor fegyelmi botránya után rendelte a még friss gyülekezet élére abban bízva, hogy az addigi pályája alapján ígéretesnek tartott ifjú kedvező mederbe tereli a helyi protestánsok vallásgyakorlatát. A munka bíztatóan kezdődött (1831-től a közösség már külön tanítót tartott fenn), a városi tanács azonban ekkor még nem tudott vagy nem akart telket biztosítani az egyház építési céljaira, Kocsa pedig 1833-ban talán a hivatalos kérelmek állandó elutasításába belefásulva is engedett a túrkeveiek meghívásának.[122] Hasonlóan fiatal eklézsia volt a lesi is, ahová Szabó Pál 1834-ban másodikként érkezett, és hat éve alatt megélhetési zavarokkal küszködött.[123]

A lelkész munkavégzésének egyházmegyei megbecsülését jelezheti a tanácsbírói titulus elnyerése, melynek okaként számos tényezőt figyelembe kell venni. A bihari traktusban Madary János még püspöki lelkészségétől való visszavonulása után is ülnökséget viselt,[124] míg Szőnyi Mihályt 1768-ban mezőkeresztesi,[125] Komáromi Süllye Dánielt 1775-ben Körösnagyharsányra kirendelt,[126] Sulyok Istvánt 1794-ben csökmői,[127] Balassa Lászlót és Sulyok Józsefet 1799-ben harsányi és hegyközpályi,[128] továbbá Veress Jánost 1807 novemberében, egyházmegyei pénztárnoki megválasztásával egyidejűleg borsi lelkipásztorként avatták a bihari asszesszorok közé.[129] Utóbbi nem sokáig viselte hivatalát, mert még decemberben elhunyt.[130] Ennél is rövidebb volt Sulyok István

[119] KERESZTESI 1868. 77., 151–158.
[120] BML, fond 32, inv. 87, reg. 1008, f. 75.
[121] KERESZTESSY 1906. 494.
[122] CSÉCSI 1897. 15–19.
[123] 1835-ben a tiszttartó egy darabot lehasított a prédikátori földből, 1837-ben a lakosok akartak kevesebb ágybért fizetni. BML, fond 143, inv. 276, reg. 5914a, 559., 605., 613., 625.
[124] TtREL, I.30.a. 1769.II.7.
[125] TtREL, I.30.a.2. 1768.V.4.
[126] TtREL, I.30.a.2. 1775.II.8. Később mégis Kisjenőbe rendelték. 1775.VI.14.
[127] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 4.
[128] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 38. A felsorolt gyülekezetek közül egyedül Pályi nem számított elsőrangúnak 1821-ben.
[129] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 208.
[130] BML, fond 32, inv. 87, reg. 157, f. 160.

és Balassa László egy-egy ülés erejéig ellátott helyettes jegyzősége 1802-ben.[131] A Nagyszalontai Egyházmegye itt vizsgált dunántúli lelkészei közül csak Rácz István töltött be tanácsbírói pozíciót, azt is 1864–1873 között,[132] emiatt nem tárgya a jelenlegi vizsgálatnak. Ugyancsak nem vehető figyelembe Keresztesi József Érmelléken folytatott bő két évtizedes (1790–1812),[133] valamint Kocsa István heves-nagykunsági ülnöksége (1845–)[134] és rövid életű esperessége (1848–1849)[135] sem.

Ráutalás hiányában úgy tűnik, a vizsgált lelkészek egymással való kapcsolatát nem a dunántúliságuk, hanem bizonyos élethelyzetek határozták meg. Nagykerekiben 1775-ben Sulyok József követte Komáromi Süllye Dánielt,[136] Fenesen 1782-ben a feltehetően elhunyt[137] Földvári Titusz helyére Balassa László érkezett,[138] míg Körösnagyharsányban 1784-ben szintén Balassa váltotta Komáromi Süllyét. Utóbbi eset az egyetlen markáns példa a dunántúli származású lelkészek életútjainak egymással való keresztezésére. Balassa még felszentelése és a szolgálati esztendő letelte előtt, de a vonatkozó évi egyházlátogatás után elbúcsúzott fenesi híveitől és helyi erők támogatásával Harsányba próbált átmenni. Az ottani állóvíz megzavarásában a korábbi rektor, Kováts Miklós nagyszalontai kántor és Balassa ugyancsak Szalontán lakó apósa is közreműködött, s bár a harsányiak eleinte nem panaszkodtak a velük nyolc évig békességben élő prédikátorra, végül sikerült rábizonyítaniuk olyan (nem részletezett) vádakat, amelyek hatására a traktus elmozdította. További nehézséget okozott az egyházmegye vezetésének, hogy a pórul járt lelkész túlsúlya miatt nem tűnt alkalmasnak a fenesi egyházhoz tartozó jánosfalvi fília kiszolgálására,[139] ezért átmenetileg állás nélkül maradt.

Egyeseket a tisztán fegyelmi természetű konfliktusok sem kerültek el. Szentimrei Kis Páltól Sarkad áldatlan körülmények között válhatott meg 1765-ben,

[131] BML, fond 143, inv. 269, reg. 591a, p. 65., 82. Sulyok kedvező egyházmegyei beágyazódását jelzi, hogy az ekkor esedékes esperes- és jegyzőválasztáskor is a második legtöbb szavazatot gyűjtötte. p. 64., 71.

[132] MUHI 1864. 470.; BML, fond 145, inv. 279, dos. 59/1873, f. 100.

[133] EMŐDI 2022. 229.

[134] CSATH 1845. 506.

[135] ZOVÁNYI 1977. 257.

[136] TtREL, I.30.a.2. 1775.II.8.

[137] Lánya 1783. január 8-i házasságakor már nem élt. Hajdúszovát, 98.

[138] TtREL, I.30.a.2. 1782.IV.

[139] A traktuális kirekesztését kockára tevő Balassa – aki az ügyet kivizsgáló tanácsbíró szerint az esperes dorgáló levelét a „földhőz tsapta" – „vakmerőségében" az is szerepet játszott, hogy abban az évben sajátos okokból elmaradt a helyosztó gyűlés. TtREL, I.1.b.20. 364. 1–3, 5.

mert Szelek György szerint „még a tsizmájáról is le vakarta a Sarkadi port, ezt pedig nem jó kedvéből tselekedte", jóllehet utódja arra kérte a gyülekezetet, hogy kikergetés helyett békével bocsássa el addigi lelkipásztorát.[140] Madary János ellen már nyugalmi évei alatt röppent fel a vád, hogy tartósan gyanús társalkodást folytat nemes Pető Andrásnéval, akinek férje Madaryhoz hasonlóan az új püspöki lelkész, Dobrai Mihály támadásaként fogta fel a dolgot, és a maga parancsának tulajdonította, hogy asszonya a 64 éves papot látogatja (1768).[141] Szilágyi Istvánra Pósalakán és Hegyközkovácsiban is az volt a panasz, hogy túl nagy költségbe veri eklézsiáját – tartozásai kielégítésére a traktus is kötelezte (1794)[142] –, míg a belényesiek azzal vádolták, hogy „más embernek Tehenét agyon vágván annak árát az Ekklesia pénzéből fizette meg" (1802).[143] Sulyok István presbitérium általi 1807-i marasztása ellen a csökmői községi tanács arra hivatkozva tiltakozott, hogy a prédikátor a keresztelések megtartásának rovására végez orvosi gyakorlatot, fia pedig botránkoztató életet él. E vádakat a traktuális gyűlés be nem bizonyítottnak találta, és megfeddte a tanácsot, amiért az kivonta magát a marasztási eljárásból. Erre a csökmői bíró pálcája letételével fenyegetőzött, amikor azonban az egyházmegye segédgondnoka a földesúrtól akart elégtételt kérni, inkább megkövette a gyűlést.[144] 1830-ban Laky Gergelyt részegessége és káromló magatartásai miatt távolította el a traktus Magyarakucsról,[145] és azzal a feltétellel engedte tovább a révi parókiára, hogy ott megjavulásának jeleit fogja mutatni.[146] Ehelyett 1831-ben az ottani csapszék látogatóival és más falubeliekkel is többször verbális és fizikai összetűzésbe került, amikor pedig egy alkalommal közös erővel lefogták, a gyülekezetet pocskondiázta és a parókia felgyújtásával fenyegetőzött. Ügye 1832-es felterjesztésekor az is kiderült, hogy gazdasszonyával parázna módon élt; mindezek értelmében az egyházmegyei közgyűlés kizárta kebeléből.[147] Szűcs Pált már mezőtelegdi lelkészként érte a vád, hogy egy Szabó Eszter nevű nagykereki leányt teherbe

[140] Szentimrei Kis ehhez képest még tíz hétig a sarkadi parókián lakott, ahol Szelek nyújtott neki oltalmat a hívek haragja elől. TtREL, I.1.b.7. 108. [5.]; b.11. 172. 8. Ez arra utal, hogy az emeritus prédikátor nem tudott vagy nem akart e minőségében azonnal munkába állni, rövidesen el is távozott a Bihari Egyházmegyéből.

[141] TtREL, I.1.b.8. 119. 1., 7.

[142] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 2., 5.

[143] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 86.

[144] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 194–195.

[145] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 529.

[146] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 535.

[147] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 550–551.

ejtett, ezt azonban a traktus nem találta elég megalapozottnak (1837).[148] Az ártándi eklézsia a Matolcsy Jánossal szimpatizáló világi tisztviselőktől való félelmében évekig eltűrte a lelkész anyagi telhetetlenségét, unalmas és ostorozó tanításait, a gyülekezet és az elöljárók szidalmazását, a temetési és istentiszteleti alkalmak szándékos elhanyagolását és az iskolások dolgoztatását, a papmarasztás gyakorlatának 1841. évi önkényes eltörlésével azonban hosszan tartó pereskedés kezdődött,[149] melynek eredménye Matolcsy elmozdítása lett.[150]

Bányai János élete és lelkészi működése különálló esettanulmányra lehet érdemes, aki a tárkányi eklézsia papjaként ugyan sok áldatlan körülményre (bírák visszaélései, elkallódott jövedelem, leromlott épületek stb.) hívta fel a traktus figyelmét,[151] ő maga is számos probléma forrása volt. Az 1811. évi püspökségi vizitáció felfedezése szerint a gondnok és a presbitérium hűtlenséggel és sikkasztással vádolása, „akasztófára ítélése", valamint az uraság tisztjei általi meghurcoltatása miatt senki nem vállalkozott e pozíciók betöltésére, a hallgatók becsmérlő prédikációkat voltak kénytelenek elszenvedni („nem az illyen megátalkodott bűnösökért, mint ti, jött a' Krisztus a világra"), a lelkész a neki járó búza kimérésekor csalással próbált többet kicsikarni, továbbá eltűnt szalonnája meglelése érdekében bűbájos asszonyt keresett fel. Ezzel egyidőben Bányai is írt egy panaszlevelet, melyben tárkányi rektorait kritizálta, valamint olyan vádakat terjesztett elő, miszerint Fazekas András esperes 1810-ben megfosztotta őt hivatalától, Baló András Belényes vidéki tanácsbíró pedig az ellenőrzése alatt álló eklézsiákat „rendetlenségbe hozta". Baló válasziratából kiderült, hogy Bányai népességösszeírás álcája alatt a saját megmarasztását kívánta megszervezni a lakosság körében, amit a helyi bíró megakadályozott. Bányai vádpontjai igazolására nem tudott tanúkat előállítani, a bizottság által próbaszerűen kikérdezett lakosok Karakas Péter iskolamester részegsége kivételével valamennyit hamisnak vallották. A vizsgálat végeredményeként a lelkészt javíthatatlansága okán kirekesztették az egyházmegyéből,[152] további sorsa ismeretlen.

[148] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 620.

[149] TtREL, I.1.b.109. 2336c. 3–4, 6.

[150] A prédikátor bosszúból egy ellenlábásait sértő megjegyzést írt az anyakönyvbe. SZABÓ 1885. 17–18.

[151] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 203–204.

[152] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 264–267. Bányait 1811-ben már belényessonkolyosi prédikátorként érték a fenti események, helyzete pikantériáját pedig az is fokozta, hogy egy évvel korábban (amikor egyházi felettesei még nem tudtak tárkányi túlkapásairól) az egyházmegyei közgyűlés három gyülekezettel is megkínálta, de egyiket sem volt hajlandó elfogadni. p. 253.

A VIZSGÁLT LELKÉSZEK HÁZASODÁSI TENDENCIÁI ÉS KAPCSOLATA MÁS ÁRONI HÁZAKKAL

Egy messziről elszármazott prédikátor megmaradása számos tényező, így a házasságkötés függvénye is lehet. Ezt jelen vizsgálat vonatkozásában is több példa alátámaszthatja, jóllehet a házastársak neve, társadalmi státusza és származása nem minden esetben tudható. Alanyaink egy része lelkészlányt vett feleségül (Madary János püspöki elődje, Szilágyi András lányát,[153] Samarjai János feltehetően nyüvedi elődje, Kápolnási János lányát,[154] Szőnyi Mihály Lovasi Gergely debreceni lelkész-professzor lányát,[155] Csepeli Ferenc Oltsai András békési esperes lányát),[156] mások nemesi vonalon választottak társat (pl. Szabó Pál Mezei György biharugrai tiszttartó lányát,[157] Szűcs Pál Nagy Amália kisbáródi közbirtokost).[158] Bosznai István érdekes, a kutatás által még nem tisztázott párválasztási tendenciát indított el Költő László nagyváradi asztalos egyik lányának feleségül vételével,[159] hiszen a nagyszalontai traktus más lelkipásztorai (Bittó Sándor, Kovács József) később követték példáját, így hármuk között sógorviszony alakult ki.[160] Balassa László szalontai párjának státuszát nem részletezik a források, így egyelőre csak találgatni tudunk, hogy milyen informális szereppel bírhatott Ladányi István a szalontai és a körösnagyharsányi mindennapokban.[161] Keresztesi József,[162] Kocsa István[163] és Matolcsy János már családos emberként érkezett az ominózus egyházmegyébe,[164] és hasonló helyzet állhat fenn Földvári Titusz esetében is, akinek 1783 januárjában már házasodó korú lánya volt[165] (minden bizonnyal még 1768 előtt születhetett). Nőtlenül távoztak ugyanakkor azok a Dunántúlra visszatérő, fiatal prédikátorok, akikről bővebben a következő fejezetben lesz szó.

[153] BML, fond 32, inv. 87, reg. 814, f. 4.
[154] BML, fond 32, inv. 87, reg. 655, p. 25., 63.
[155] Debrecen, 466.
[156] Debrecen, 554.
[157] Biharugra, 37.; BML, fond 32, inv. 87, reg. 933, f. 29.
[158] BML, fond 32, inv. 87, reg. 1292, f. 24.
[159] VÁLLAJI SIPOS 1883. 116.
[160] BML, fond 32, inv. 87, reg. 728, f. 86.; reg. 730, f. 11.; reg. 731, f. 127, 144.
[161] BML, fond 32, inv. 87, reg. 974, p. 166.
[162] KERESZTESI 1868. 30.
[163] CSÉCSI 1897. 16.
[164] Álmosd, 50.
[165] Hajdúszovát, 98.

Papi utód kinevelése, ezáltal ároni dinasztia alapítása vagy folytatása csak kevesekről bizonyítható. Naszályi András azonos nevet viselő fia 1774–1801 között öt bihari parókián fordult meg.[166] Veszprémi János, Somogyi Sándor és Hőbe József első generációs lelkészként rakta le ároni családja alapjait, azonban ez már egyikük esetében sem érintette a vizsgált egyházmegyéket.[167] Néhányan tanítói pályán mozogtak, lásd Balassa László Bálint,[168] Benkő József István,[169] valamint Sulyok József Sámuel[170] és Mihály nevű fiait,[171] illetve más traktusokban Csepeli Ferenc Sámuel,[172] Komáromi Süllye Dániel Gábor[173] és Némethy János Farkas nevű gyermekét.[174] Ez jelentős különbség Szász Lajos Békési és Nagykunsági Egyházmegyére vonatkozó vizsgálatának eredményéhez képest, amely a papi pályát választó lelkészfiak arányánál is jóval alacsonyabbra becsüli azokét, akik ugyanebben a minőségben tanítói karriert építettek.[175] A nem egyházi karriert folytató utódok, illetve a vők foglalkozásának feltérképezése még további kutatást igényel.

A VIZSGÁLT LELKÉSZEK EGYHÁZI TEVÉKENYSÉGE A DUNÁNTÚLON; A DUNÁNTÚL–BIHAR ÉS A BIHAR–DUNÁNTÚL IRÁNYÚ MOZGÁSOK ÉRTELMEZÉSI KERETEI, TANULSÁGAI

E tekintetben két csoport különíthető el egymástól: a Debreceni Kollégiumba, egyúttal a kutatott egyházmegyékbe érkezést megelőző, valamint az azok lelkészi kipróbálását követő életpályaciklusokat. A Dunántúli Egyházkerület és a tárgyalt egyházmegyék versenyképességi vizsgálatának részeként érdemes górcső alá venni a fordított irányú mozgásokat, azaz a bihari atyafiak dunántúli lelkészkarrier-érintettségét is, mindezt a türelmi rendelet évéhez viszonyítva.

[166] SZABÓ 1897. 587.

[167] Veszprémi József egy dunamelléki kitérő után a Debreceni Egyházmegyében, Gergely a Dunántúlon szolgált, ahol pápai esperes lett. TtREL, II.28.a.2. 291–292, 338; RL, A/1i G186; KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 453. Ifj Somogyi Sándor a belső-somogyi, ifj. Hőbe József a pápai traktusban tevékenykedett. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 636., 898.

[168] TtREL, I.30.a.2. 1776.II.14.; II.28.a.3. 33–34.; DÁVID 1897. 14.

[169] SZABADI 2013b. 874.; BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 415.

[170] SZABADI 2013b. 900.; TtREL, I.1.b.49. 969. 5.

[171] SZABADI 2013b. 930.; BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 332.

[172] SZABADI 2013a. 698.

[173] SZABADI 2013a. 688.

[174] Hajdúbagos, 13.

[175] SZÁSZ 2011. 429–430.

Bihari, illetve Nagyszalontai Egyházmegyébe jövetele előtt Földvári Titusz pápai diákként (1744–1745) és azt követően Győrött (1745–1747),[176] míg Bosznai István csurgói alsótanulmányai során látott el preceptori hivatalt,[177] Matolcsy János pápai és losonci tanulmányai között segédtanítóként Tabajdon (1824–1825) és Szőnyben fiúkat (1826), illetve Tatán lányokat oktatott (1826–),[178] továbbá Madary János Komárom (1728–1730),[179] Rabi Ferenc Nagyigmánd rektora volt (1832–1835).[180] Lelkészi hivatalviselés a vonatkozó egyházmegyékben történő működés előtt senki részéről nem történt, és mind az öt személy bihari-nagyszalontai traktusbeli elhelyezkedése véglegesnek tekinthető. Ehhez képest Köblös József és Kránitz Zsolt eddigi gyűjtése 1649–1849 között hét (Fábián Mihállyal együtt nyolc) olyan lelkészt azonosított be, aki a bihari esperesség szülötteként került el dunántúli parókiára, de közülük csak Nagy József szolgált Biharban korábban (tanítóként), és mindössze a kalandos életű Lévai Mogyorósy János tért vissza származási egyházmegyéjébe prédikálni (még a türelmi rendelet előtt), a többiek végleg a Dunántúlon maradtak — annak dacára, hogy Lévai Mogyorósy mellett többen is legalább második generációs lelkipásztorok, azaz bihari ároni gyermekek voltak.[181]

A jelen tanulmányban górcső alá vett 30 lelkész közül csak hárman tértek vissza a Dunántúlra. Közös jellemzőjük a Bihari Egyházmegyében töltött idő kurtasága, a távozáskor fennálló nőtlen állapot, mindezek alapján pedig a fiatal fejjel történő hazatérés és a családi kötelékek tágabb szülőföldi formálódása is. Szokolai József Püspökiben töltött iskolamestersége (1771–1773),[182] a korábban említett nagyszántói lelkészség és marburgi tanulmányok után már 1775-ben visszalépett lelkipásztori hivatalába, ezúttal a dunántúli püspökség pápai esperességében, majd 1798–1805 között a veszprémi traktusban.[183] Nagyobb port kavart távozása előtt a Pusztaújlakra kirendelt Hőbe József, aki szolgálójának

[176] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 919.
[177] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 1149.
[178] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 1433.
[179] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 716.
[180] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 1570.
[181] Ketten a türelmi rendelet előtt (Lévai Mogyorósy János, Peremartoni Kis Ferenc), négyen azt követően (Ács István, Fábián Mihály, Nagy József, Székely András, Técsi József), Técsi Pál pedig a rendelet évében kezdte meg papi szolgálatát, de már azelőtt is a Dunántúlon volt iskolamester. Ároni származással Lévai Mogyorósy, Peremartoni Kis és a Técsi fiúk rendelkeztek. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 445., 580., 749., 791., 943., 987–988.; KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 968., ÉLIÁS 2026. 218–219.
[182] ANTAL 2003. 103.
[183] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 970.

teherbe ejtése, a földesi papnéval folytatott gyanús társalkodása, továbbá Mata Sándor esperessel szemben tanúsított sértő és tiszteletlen magatartása miatt szintén rövid időt tölthetett eklézsiájában (1794–1796), hiszen hibái meg nem bánásáért kirekesztették a Bihari Egyházmegyéből.[184] Sorsa 1799-ig ismeretlen, ettől fogva 1836-ig a veszprémi esperesség lelkészeként működött.[185] Somogyi Sándor szintén Püspöki rektora volt (1791–1793),[186] majd Halléba ment tanulni (1793), ahonnan legkésőbb 1794-ben vissza is tért a bihari traktusba, de csak pár hónapos szalárdi kápláni szolgálat erejéig (1794–1795), amit az esperes mellett töltött.[187] Ezután Hőbéhez hasonlóan ő is tágabb szülőhazájába, a Belső-somogyi Egyházmegyébe tért vissza, ahol 1827-ben bekövetkezett haláláig hat gyülekezetben szolgált.[188] Szokolai esetében az ároni kötődés, Hőbe kapcsán a „messziről jött ember" korábbi szégyenteljes cselekedeteinek elkendőzése felől magyarázható a visszatérés,[189] Somogyi döntéseinek megfejtése azonban jelen forrásismeret mellett akadályokba ütközik. A felsorolt élethelyzetek sem garantálhatják egy távolról elszármazott prédikátor hazatérését, hiszen a mintavétel egyik legmobilisabb prédikátorának tekinthető Szilágyi István és a középszolnoki cselekedeteivel egyházkerületi szinten is előnytelen ismertségre szert tevő,[190] erkölcsi kihágásait a bihari traktusban is folytató (és ugyancsak ároni eredetűnek vélelmezett) Földvári Titusz sem fordított hátat addigi lelkészsége tágabb környezetének, hogy a Dunántúlra visszatérhessen. Veszprémi János, Szentimrei Kis Pál, Keresztesi József és Kocsa István példáján keresztül ugyanakkor azt is láthattuk, hogy a távozás iránya nem korlátozható a Dunántúlra, mint tágabb „otthoni" közegre. Ugyanez érvényes Madary János debreceni egyházmegyei kitérője, Csepeli Ferenc ugyanoda történő végleges távozása,[191] valamint Laky Gergely Biharból Nagyszalontára való átmenetele esetében is.

[184] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 18–19.

[185] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 635–636.

[186] ANTAL 2003. 104.

[187] BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 8.; fond 32, inv. 87, reg. 1056, p. 53.

[188] KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 897.

[189] Ennek az útnak a járhatóságát igazolja Kolmár József életpályája is, akit a Dunamelléken elkövetett nősparáznaságának és ottani egyházi elöljáróival szembeni sorozatos engedetlenségének árnyéka nem gátolt meg abban, hogy a Dunántúlon előkelő gyülekezet lelkésze lehessen és komoly egyházkerületi hivatalokat tölthessen be. JAKAB 2023. 133–135.

[190] Esperesi engedély nélkül és püspöki tiltás ellenére beköltözött az érendrédi parókiára (innen évekig nem volt hajlandó kimenni), továbbá botránkoztatóan viselkedett Vecsei János szuperintendenssel szemben, ezért őt és akkori gyülekezetét 1760-ban az egyházkerületi közgyűlés kirekesztette kebeléből, majd 1764-ben exkommunikálta. TÓTH 1894. 59., 77., 83–84., 89., 93.

[191] Egyebek mellett a debreceni ispotály lelkipásztora volt. TtREL, II.28.a.2. 257–258.

Ennek ellenére megállapítható, hogy a Dunántúlról ide származott lelkipásztorok kétharmada nem lépett ki vonatkozó egyházmegyéjéből, az ülnökséget viselők aránya és a házassági kapcsolatteremtés esetei alapján pedig általában megvalósult, tartós beilleszkedésről vehetünk tudomást. Összevetésképpen a fenti szerzőpáros gyűjtése ugyanabban az évkörben (Hőbét, Somogyit és Szokolait is beleértve) 17 olyan dunántúli születésű személyt tartalmaz, aki a bihari traktusban viselt egyházi hivatalát követően — azonnal vagy némi köztes állomás beiktatásával — a származási egyházkerületében vállalt lelkészi szolgálatot.[192]

A fenti összehasonlító kimutatásokat némiképp torzítja a XVII–XVIII. századokra jellemző adathiány, amely a származási helyek szűkösebb megismerhetőségéből kifolyólag eleve szűkebbre szabja az 1781 előtt mozgó klerikusok dunántúliságának beazonosítását, ezzel nehezítve a türelmi rendelet hatásainak pontosabb bemérését. Mindenesetre a türelmi rendeletet követő időszakban mindkét irányban az egyháziak mozgásának sokszorozódásáról beszélhetünk: a közelebbről tanulmányozott 30 lelkészből 18-an érkeztek a bihari és a szalontai esperességbe a rendelet után (ebből ketten fordultak vissza), öten már régebb óta szolgáltak ott, további hét fő pedig korábban elhunyt vagy más egyházmegyébe (egy fő Dunántúlra) távozott. Ebből arra lehet következtetni, hogy a Dunántúl (bihari) református papokra és papjelöltekre gyakorolt vonzereje a korábbi érték (4) háromszorosára növekedett (13), miközben a bihari és a később létrejött nagyszalontai traktus 1781–1849 között együttvéve még valamivel több dunántúli lelkipásztort is foglalkoztatott, mint azelőtt.[193] Ha a lelkészi hivatalba lépést tekintjük

[192] A 14 bihari tanítóból 1781 előtt hárman (Babolcs András, Győri Péter, Mikolai András), 1781 után 11-en (Csepi Mihály, Gál János, Mezei István, Molnár István, Somogyi György, Tolnai István, Török András, Török Pál, Váli Ferenc, Váli János, Veres János) tértek vissza. A kimutatás megfelelő értelmezéséhez figyelembe kell venni, hogy Győri és Mikolai valójában csak a türelmi rendelet után szolgált a Dunántúlon lelkipásztorként, azt megelőzően ugyanis előbbi csupán tanítóskodott, utóbbi neszmélyi rektorságát (1769–1773) és lábodi papságát (1782–1784) pedig betegség miatti állásnélküliség, illetve egy-egy dunamelléki iskolamesteri és prédikátori stáció választotta el, így dunántúli hazatérése csak az alkalmazott cezúrát követő időszakban mondható stabilnak. Ide kapcsolódik az a megállapítás is, hogy Babolcs – a fentiek közül egyedüliként – dunántúli papsága után végleg a Dunamelléken folytatta karrierjét. Ároni családból Mezei, Veres és a Török fiúk származtak. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 530., 597., 611., 761., 770., 774., 896., 989., 1011., 1013., 1034–1035., 1056.; KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022. 373.

[193] Ez az arány abban a megközelítésben kiegyenlítettnek tekinthető, hogy a Békési Egyházmegyétől Szalontához csatolt Arad vármegyei területeken mindössze Kocsa István szolgált, így őt leszámítva 1781 előtt 14, azt követően 15 lelkész került beiktatásra a klasszikus bihari traktus területén. A két esperesség a lelkészi munkapiac betöltöttségét illetően gyakorlatilag abban a megközelítésben sem veszített semmit a Dunántúl népszerűbbé válásával, hogy a türelmi rendelet előtti és utáni papok közül migrációs okokból egyaránt négy dunántúlitól kellett véglegesen

mércének, a két egyházmegye az összesített számok tükrében pozitív befogadó-kibocsátó egyenleget, ezáltal a dunántúli püspökségnél valamivel jobb felszívó és megtartó erőt tudhatott magáénak, hiszen a 30 dunántúli szülöttből 23 prédikátor itt találta meg véglegesen a számításait, a maradék hét főnek is csak kevesebb mint fele választotta a hazatérést, a többiek a Tiszántúl más-más egyházmegyéjében fejezték be pályájukat. Ugyanakkor a dunántúli irányba el- (8) és visszafordult (17) 25 prédikátor közül csak Lévai Mogyorósy János döntött hosszabb távon a bihari lelkészélet javára. Így a bihari esperességből lemorzsolódott dunántúliak aránya (7 gyakorló lelkészként és 14 aspiránsként; 48%) majdnem négyszerese a Dunántúlról lemorzsolódott bihariak hányadának (1 fő; 14%), előbbiek az esetek túlnyomó részében a Tiszántúlt is maguk mögött hagyták (17 fő; 39%). (A jelentős létszámkülönbség részben a bihari születésű dunántúli papok alacsony számának is köszönhető.) Ha azonban a két csoport között a nettó beérkezők és távozók forgalmát, továbbá a végleges maradás helyszínét vesszük alapul, a két egyházmegye 24 prédikátort fogadott „örökbe" (igaz, közülük Bányai Jánost elmozdította szolgálatából), míg a dunántúli szuperintendencia 23-at. A meglehetősen egalizált eredmény az ominózus három lelkipásztornak köszönhető, kiknek visszatérése nélkül markánsabb bihari-szalontai fölénnyel számolhatnánk.

KITEKINTÉS

A dunántúli eredetű lelkészek társadalmi leszármazási és tanulmányi tendenciáit tekintve szembetűnő változás állapítható meg a századfordulón. Míg a XVIII. században Biharba érkező dunántúliak zöme nemesi vagy lelkészi származású, külföldet járt személyiség volt, addig a későbbi prédikátorokat túlnyomóan közrendű háttér jellemezte, és általában nem rendelkeztek peregrinációs tapasztalattal. E társadalomtörténeti fordulathoz szorosan kapcsolódik, hogy a XIX. század első felére tehető a harmadrangú eklézsiai szolgálatok nagyobb része (94 év), miközben az elsőosztályú eklézsiákban az összévérték elenyésző hányadát (41 év) töltötték az alanyok, bár a bemutatott példák (pl. Bányai János, Földvári Titusz, Némethy János) is igazolták, hogy a lelkipásztori hivatalviselés minőségét, megítélését a külföldi egyetemjárás, ároni származás vagy

elbúcsúzniuk. Ez a számottevő távolságnak is hozadéka lehet, ami meggátolta, hogy a hirtelen felvirágzó egyházkerület komolyabb munkaerő-vákuumot okozzon a türelmi rendelet által kevésbé radikális mértékben felszabadított, látszólag statikus állapotú tiszántúli esperességekben.

viszonylag kisebb anyagi potenciálú egyházközség alapvetően nem determinálja. A megfigyelt tendenciaváltás a türelmi rendelet dunántúli reformátusságra gyakorolt felszabadító hatása, ezáltal a Pápai Kollégium talpra állása és a középfokú református iskolahálózat kiépülése felől magyarázható,[194] ami összecseng a dunántúli születésű bihari klerikusoknak (elsősorban tanítóknak) a korábbinál nagyobb számban történő visszaszivárgásával. Az ároni vonatkozásokat figyelembe véve úgy tűnik, hogy az egymástól távol eső egyházigazgatási egységekhez származási vagy szolgálati úton kapcsolódó klerikusok elhelyezkedésének tartósságát a földrajzi távolság általában nagyobb mértékben befolyásolta, mint az elhelyezkedés előtt már meglévő családi viszonyrendszer, a mélyebben futó társadalomtörténeti jelenségek magyarázatához azonban további összehasonlító vizsgálat szükséges, ami a jövőbeli kutatások feladata.

4. tábla
(i = időközi [lelkész]; s = segéd[lelkész])[195]

(lásd a következő oldalon!)

[194] KÖBLÖS 2006. 20., 64.

[195] Forrás: TtREL, I.1.b.7. 108. [5.]; b.11. 172. 8.; b.100. 2161. 1.; I.30.a.2. 1744, 1766.II.6., 1770.II.7., 1771.II.6., 1775.II.8., 1775.VIII.15., 1776.II.14., 1779.II.3., 1782.II.6., 1785.IX.28.; a.3. 1846.III.23–IX.23.; c.1. Ezen Bihari Tisztelendő Tractus kebelébélévő T[iszteletes] T[udós] Prédikátoroknak nevek szerént való bé-íratások 1795-dik esztendőb[en]; II.28.a.2. 295.; DÁVID 1897. 14.; http://bekref.bibl.u-szeged.hu/473; BML, fond 3, inv. 248/2, dos. 152, f. 14.; 32, inv. 87, reg. 33, f. 1–10., 22.; reg. 57, f. 7.; reg. 252, f. 101.; reg. 445, f. 17.; reg. 550, f. 87–88.; reg. 655, p. 63.; reg. 866, f. 54., 61., 87.; reg. 925, f. 12.; reg. 933, f. 29–31.; reg. 1056, f. 53.; reg. 1188, f. 5–7., 75–77.; reg. 1293, f. 52.; inv. 1505, reg. 702, f. 67.; fond 143, inv. 276, dos. 11/1822–1851, f. 131.; reg. 591a, p. 2., 8., 18–19., 25., 184., 196., 211., 252–253., 494., 529., 535., 551., 619., 625., 645.; fond 145, inv. 279, dos. 14/1833, f. 83.; dos. 24/1843, f. 173., 195., 210.; dos. 29/1848, f. 53.; dos. 30/1849, f. 105.; dos. 59/1873, f. 100.; NAGY 1896. 601.; KERESZTESSY 1906. 494–495.; KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 1149., 1575.; Zsadány, 11.; VÁLLAJI SIPOS 1883. 116.; Váncsod, 9–14.; KERESZTESI 1868. 44., 153.; CSÉCSI 1897. 16., 19.; Kunmadaras, 77.; SZABÓ 1897. 586.; Nagykereki, 19.; EMŐDI 2024. 62.; SZABÓ 1885. 13., 18–19.; N.n. 1906. 173.; Csökmő, 33–34.; Ártánd, 81.; Berettyószentmárton, 244–314.; BARCSA 1908. 304.; SZIRBIK 1979. 45.

Dunántúli lelkipásztorok	Bihari és Nagyszalontai Egyházmegyében töltött szolgálati ciklusok
Balassa László	Fenes 1782–1784, Körösnagyharsány 1784–1806
Bányai János	Pelbárthida 1806–1807, Tárkány 1807–1810, Belényessonkolyos 1810–1811
Benkő József	Kisszántó 1791–1806
Bosznai István	Geszt 1830–1831 (s), Gyanta 1831–1831 (s), Zsadány 1831–1832 (s), Tenke 1832–1833 (i), Belényes 1833–1872
Csepeli Ferenc	Váncsod 1756–1761
Földvári Titusz	Magyarhomorog 1770–1771, Tamásda 1771–1777, Fenes 1777–1782
Hőbe József	Pusztaújlak 1794–1796
Keresztesi József	Nagyvárad 1784–1787
Kocsa István	Arad 1830–1833
Komáromi Süllye Dániel	Berettyószentmárton 1759–1763, Nagykereki 1763–1775, Kisjenő 1775–1776, Körösnagyharsány 1776–1784, Zsadány 1785–1793
Laky Gergely	Magyarkakucs 1827–1830, Rév 1830–1832, Feketetót 1833
Madary János	Püspöki 1738–1749, 1759–1764
Matolcsy János	Ártánd 1840–1844, Darvas 1844–1890
Naszályi András	Ártánd 1746–1755, Furta 1755–1765, Bors 1765–1768, Élesd 1768–1777, Fugyivásárhely 1776–1779, Fugyi 1779–1786 (i 1785–1786)
Némethy János	Feketetót 1810–1811, Szakál 1811–1813, Ant 1813–1866
Rabi Ferenc	Zsáka 1837–1838 (s), Hegyközkovácsi 1838–1840, Mezőtelki 1840–1846, Magyarkakucs 1846–1846
Rácz István	Gyanta 1849–1873
Samarjai János	Nyüved 1805–1809, Belényesújlak 1809–1847
Somogyi Sándor	Szalárd 1794–1795 (s)
Sulyok István	Fenes 1762–1764, Csökmő 1764–1769, Ártánd 1769–1771, Csökmő 1771–1810
Sulyok József	Tenke 1774–1775, Nagykereki 1775–1787, Hegyközpályi 1787–1810
Szabó Pál	Les 1834–1838, Fugyivásárhely 1838–1839, Fugyi 1839–1843, Berettyószentmárton 1843–1853, (Pósalaka 1853–1857)
Szentgáli Dienes János	Kisjenő 1730–1741, Pusztaújlak 1741–, Hegyközkovácsi 1749
Szentimrei Kis Pál	Sarkad 1760–1765
Szilágyi István	Pósalaka 1792–1793, Hegyközkovácsi 1794–1798, Belényes 1798–1802, Kisjenő 1802–1805, Kötegyán 1805–1805
Szokolai József	Nagyszántó 1773–1774
Szőnyi Mihály	Hegyközpályi 1751–1756, Siter 1756–1766, Mezőkeresztes 1766–1772, Siter 1772–1776
Szűcs Pál	Nagykereki 1835–1837 (s), Mezőtelegd 1837–1857
Veress János	Bors 1791–1808
Veszprémi János	Sarkad –1743

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

BML = României Nemzeti Levéltár – Bihar Megyei Levéltár (Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bihor):

- fond 3. Nagyváradi Római Katolikus Püspökség (Episcopia Romano-Catolică Oradea) 1326–1959. inv. 248/2. Egyházigazgatási iratok (Acte Ecleziastice) 1594–1948
- fond 32. Anyakönyvek gyűjteménye – Colecția Registrelor de Stare Civilă:

- inv. 87.:
  - reg. 33. Élesd / Református / Születések, házasságkötések 1769–1805, halálozások 1769–1801 – Aleșd / Reformată / Născuți, căsătoriți 1769–1805, decedați 1769–1801
  - reg. 57. Ant / Református / Születések, halálozások 1768–1839, házasságkötések 1768–1836 – Ant / Reformată / Născuți, decedați 1768–1839, căsătoriți 1768–1836
  - reg. 157. Bors / Születések 1786–1815, házasságkötések, halálozások 1782–1815 – Borș / Reformată / Născuți 1786–1815, căsătoriți, decedați 1782–1815
  - reg. 252. Hegyközcsatár / Református / Születések 1730–1807, házasságkötések 1742–1807, halálozások 1753–1807 – Cetariu / Reformată / Născuți 1730–1807, căsătoriți 1742–1807, decedați 1753–1807
  - reg. 445. Fugyi / Református / Halálozások 1830–1839 – Fughiu / Reformată / Decedați 1830–1839
  - reg. 550. Köröskisjenő / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1773–1834 – Ineu (de Criș) / Reformată / Născuți, căsătoriți, decedați 1773–1834
  - reg. 655. Nyüved / Református / Születések, halálozások 1797–1812, házasságkötések 1797–1813 – Niuved / Reformată / Născuți, decedați 1797–1812, căsătoriți 1797–1813
  - reg. 728, 731. Nagyvárad / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1784–1820, 1839–1852 – Oradea / Reformată / Născuți, căsătoriți, decedați 1784–1820, 1839–1852
  - reg. 814. Biharpüspöki / Református / Születések 1742–1830, házasságkötések 1742–1801, halálozások 1742–1803 – Oradea - Episcopia Bihor / Reformată / Născuți 1742–1830, căsătoriți 1742–1801, decedați 1742–1803
  - reg. 866. Hegyközpályi / Református / Születések 1753–1809, házasságkötések 1751–1803, halálozások 1751–1808 – Paleu / Reformată / Născuți 1751–1809, căsătoriți 1751–1803, decedați 1751–1808
  - reg. 925, 933. Pósalaka / Református / Születések 1779–1809, házasságkötések, halálozások 1779–1809, 1853–1890 – Poșoloaca / Reformată / Născuți 1779–1809, căsătoriți, decedați 1779–1809, 1853–1890
  - reg. 974. Nagyszalonta / Református / Születések, házasságkötések 1765–1784 – Salonta / Reformată / Născuți, căsătoriți 1765–1784
  - reg. 1006. Kisszántó / Református / Születések 1775–1781, házasságkötések 1769–1791 – Santăul Mic / Reformată / Născuți 1775–1781, căsătoriți 1769–1791
  - reg. 1056. Szalárd / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1791–1838 – Sălard / Reformată / Născuți, căsătoriți, decedați 1791–1838

- reg, 1074. Hegyközszáldobágy / Református / Születések, halálozások 1802–1840, házasságkötések 1802–1839 – Săldăbagiu de Munte / Reformată / Născuți, decedați 1768–1839, căsătoriți 1768–1836
- reg. 1188. Siter / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1756–1830 – Șișterea / Reformată / Născuți, căsătoriți, decedați 1756–1830
- reg. 1292–1293. Mezőtelegd / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1839–1858 – Tileagd / Reformată / Născuți, căsătoriți, decedați 1839–1858

- inv. 1505. reg. 702. Tenke / Református / Születések, házasságkötések, halálozások – Tinca / Reformată / Născuți, căsătoriți, decedați 1809–1838

- fond 143. inv. 279. Bihari Református Egyházmegye (Protopopiatul Reformat Bihor) 1768–1951
- fond 145. inv. 279. Nagyszalontai Református Egyházmegye (Protopopiatul Reformat Salonta) 1773–1947

CsRE = Császári Református Egyházközség: I. Anyakönyv 1725–1788

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára: I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület iratai. Jegyzőkönyvek 1652–1960

RL = Ráday Levéltár:

- A/1a. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1626–1996
- A/1i. Vizitációs iratok 1815–1892

TREKL = Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára: R.A.III. 3/5. Abaúji Református Egyházmegye – Közgyűlési jegyzőkönyvek 1689–1855

TtREL = Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára:

- I.1. Püspöki Hivatal iratai 1567–21. sz.
  - b. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980
  - s. Egyházlátogatási iratok 1733–1988
- I.29. Békés-bánáti Egyházmegye iratai 1606–2009
  - a. Jegyzőkönyvek 1696–2009
  - i. Egyházközségekre vonatkozó iratok 1765–1979
- I.30. Bihar-érmelléki Egyházmegye iratai 1633–1990
  - a. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1633–1982
  - c. Igazgatási iratok 1754–1990
  - d. Esperesi naplók 1786–1859
- I.33. Nagykunsági Egyházmegye iratai 1691–2013. a. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1756–2010
- II.28. Bakóczi János adattári gyűjteménye 1536–2000. a. Főiskolai növendékek névsora 1588–1791

DIGITÁLIS FORRÁSOK

(letöltés 2026. január 4.):

A mindennapi élet egyháztörténeti forrásai a Békési Református Egyházmegye gyülekezeteiben 1711–1821 között: Történeti feljegyzések a dobozi gyülekezet anyakönyvében. http://bekref.bibl.u-szeged.hu/473/

FamilySearch – Hungary Reformed Church christenings: COLLECTION RECORD, 1624–1895:

- Álmosd = Anyakönyvek / Református Egyház, Álmosd – Kereszteltek, házasultak, halottak 1748–1853 https://www.familysearch.org/en/search/film/004706961?cat=154024&i=0
- Ártánd = Anyakönyvek / Református Egyház, Ártánd – Kereszteltek 1764–1895; Házasultak 1765–1791, 1797–1895; Halottak 1765–1790, 1797–1895 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004706963?cat=154345*
- Bana = Anyakönyvek / Református Egyház, Bana – Kereszteltek 1709–1895; Házasultak 1711–1743, 1785–1895; Halottak 1764–1895 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004703448?cat=85275&i=0*
- Berettyószentmárton = Anyakönyvek / Református Egyház, Berettyószentmárton – Kereszteltek 1797–1895; Házasultak, halottak 1809–1895 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004707113?cat=155969*
- Biharugra = Anyakönyvek / Református Egyház, Ugra (Bihar) – Kereszteltek, házasultak, halottak 1765–1859 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004707125?cat=156061&i=0*
- Bőny = Anyakönyvek / Református Egyház, Bőny – Kereszteltek, házasultak, halottak 1774–1895 *https://www.familysearch.org/hu/search/film/004703453?cat=koha%3A85445&i=0*
- Csögle = Anyakönyvek / Református Egyház, Csögle – Kereszteltek 1730–1863 Házasultak, halottak 1753–1852 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004703457?cat=85526*
- Csökmő = Anyakönyvek / Református Egyház, Csökmő – Kereszteltek, házasultak, halottak 1758–1879 *https://www.familysearch.org/hu/search/film/004707129?cat=koha%3A157460*
- Debrecen = Anyakönyvek / Református Egyház, Debreczen – Kereszteltek, házasultak 1742–1764 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004707134?cat=157468*
- Falubattyán = Anyakönyvek / Református Egyház, Szabadbattyán – Kereszteltek 1737–1895; Házasultak 1738–1895; Halottak 1759–1895. *https://www.familysearch.org/hu/search/film/004706936?cat=koha%3A100663&i=0*
- Hajdúbagos = Anyakönyvek / Református Egyház, Hajdubagos – Kereszteltek, házasultak, halottak 1744–1870, 1890–1895 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004707407?cat=159988*
- Hajdúszovát = Anyakönyvek / Református Egyház, Szovát (Hajdu) – Kereszteltek, házasultak, halottak 1783–1852 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004707522?cat=161659*

- Kastélyosdombó = Anyakönyvek / Református Egyház, Dombó (Somogy) – Kereszteltek, házasultak, halottak 1786–1895 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004706782?cat=96093&i=0*
- Komádi = Anyakönyvek / Református Egyház, Komádi – Kereszteltek 1750–1895; Házasultak 1766–1838; Halottak 1750–1838 *https://www.familysearch.org/hu/search/film/004707543?cat=koha%3A162797*
- Kunmadaras = Anyakönyvek / Református Egyház, Kunmadaras – Kereszteltek 1717–1825; Házasultak 1786–1821; Halottak 1786–1824 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004707550?cat=163714*
- Kutas = Anyakönyvek / Református Egyház, Kutas (Somogy) – Kereszteltek 1753–1895; Házasultak, halottak 1771–1895 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004706791?cat=96472&i=0*
- Mezőtúr = Anyakönyvek / Református Egyház, Mezőtúr – Kereszteltek, házasultak, halottak 1728–1811 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004707581?cat=334068&i=0*
- Nagykereki = Anyakönyvek / Református Egyház, Nagykereki – Kereszteltek, házasultak, halottak 1741–1895 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004707587?cat=165224*
- Pápa = Anyakönyvek / Református Egyház, Pápa – Kereszteltek 1703–1823; Házasultak 1711–1752, 1783–1836; Halottak 1739–1752, 1783–1836
- Peremarton = Anyakönyvek / Református Egyház, Berhida – Kereszteltek 1722–1895; Házasultak, halottak 1723–1760,1778–1895 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004706737?cat=92401&i=0*
- Ráckeve = Anyakönyvek / Református Egyház, Ráckeve – Kereszteltek, házasultak, halottak 1724–1895 *https://www.familysearch.org/hu/search/film/004705059?cat=koha%3A15878*
- Ricse = Anyakönyvek / Református Egyház, Ricse – Kereszteltek, házasultak, halottak 1779–1895 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004703355?cat=75271&i=0*
- Sáránd = Anyakönyvek / Református Egyház, Sáránd – Kereszteltek, házasultak, halottak 1755–1884 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004707790?cat=167773*
- Szőny = Anyakönyvek / Református Egyház, Ószőny – Kereszteltek 1705–1865; Házasultak 1713–1721, 1766–1875; Halottak 1714–1719, 1724, 1766–1873 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004703531?cat=90465*
- Váncsod = Anyakönyvek / Református Egyház, Váncsod – Kereszteltek, házasultak, halottak 1756–1895 *familysearch.org/hu/search/film/004707634?cat=koha%3A175033*
- Várpalota = Anyakönyvek / Református Egyház, Várpalota – Kereszteltek, házasultak, halottak 1744–1784, 1837–1895 *https://www.familysearch.org/en/search/film/004706951?cat=101587&i=0*
- Zsadány = Anyakönyvek / Református Egyház, Zsadány – Kereszteltek, házasultak 1757–1895; Halottak 1757–1838, 1853–1895 *https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MP9Z-64?i=143&cat=175060*

- Zsáka = Anyakönyvek / Református Egyház, Zsáka – Kereszteltek, házasultak, halottak 1766–1858 *https://www.familysearch.org/hu/search/film/004707638?cat=koha%3A175098&i=0*

FamilySearch – Slovakia church and synagogue books: COLLECTION RECORD, 1592–1935:

- Búcs = Cirkevná matrika / Reformovaná kresťanská cirkev. Farský úrad Búč (Parkan) – Krsty 1783–1839 (str. 1–232) -- Úmrtia 1784–1799 (str. 233–241) -- Manželstvá 1783–1799 *https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-L142-9995?cat=1048746&i=488&lang=hu&cc=1554443*
- Kamocsa = Cirkevná matrika / Reformovaná kresťanská cirkev. Farský úrad Kamoča (Komárno) – Krsty 1711–1842 (str. 3–281) *https://www.familysearch.org/hu/search/film/005223208?cat=1062775&i=0*
- Komárom1 = Cirkevná matrika / Rímsko-katolícka cirkev. Farský úrad Komárno (Komárno) – Krsty 1760–1763 *https://www.familysearch.org/hu/search/film/005223216?cat=koha%3A1062125&i=0*
- Komárom2 = Cirkevná matrika / Rímsko-katolícka cirkev. Farský úrad Komárno (Komárno) – Manželstvá 1767–1811 *https://www.familysearch.org/hu/search/film/005363626?cat=koha%3A1062125*
- Losonc = Cirkevná matrika / Reformovaná cirkev. Farský úrad Lučenec (Lučenec) – Krsty 1800–1895 (str.1–192a) *https://www.familysearch.org/hu/search/film/005016706?cat=1450364*
- Madar = Cirkevná matrika / Reformovaná kresťanská cirkev. Farský úrad Madar (Stará Ďala) – Krsty 1748–1824 (str. 1–194) -- Úmrtia 1748–1824 (str. 195–246) -- Manželstvá 1748–1820 (str. 247–287) *https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BT4-9MGP?cat=1111248&i=441&lang=hu&cc=1554443*

FamilySearch – Hungary, Veszprém, nobility – Acta nobilium comitatuum, Saec. XVII–XIX:

- Fasc. B. I. Nr. 1–13; Fasc. B. II. Nr. 14–26. *https://www.familysearch.org/hu/search/film/008401317?cat=koha%3A76623*
- Fasc. B. I. Nr. 1–18 Fasc. B. II. Nr. 19–46. *https://www.familysearch.org/en/search/catalog/film?dgs=008401325&cat=koha:76623&i=0*
- Fasc. C. I. Nr. 1–39; Fasc. D. I. Nr. 1–27. *https://www.familysearch.org/en/search/film/008401319?cat=koha%3A76623&i=0*
- Fasc. H. II. Nr. 2–16; Fasc. H. III. Nr. 17–37; Fasc. J. I. Nr.1–21. *https://www.familysearch.org/en/search/film/008402426?cat=koha%3A76623*
- Fasc. S. III. Nr. 31–56; Fasc. S. IV. Nr. 57–86. *https://www.familysearch.org/en/search/film/008523916?cat=koha%3A76623*

IRODALOM

ANTAL 2003 = Antal Béla: Biharpüspöki. Feljegyzések a település történetéből. Nagyvárad: Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság – RMDSZ Bihar Megyei Szervezete – Királyhágómelléki Református Egyházkerület – Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, 2005. (Partiumi Füzetek, 27.)

BARANYAI 1914 = Baranyai Béla: Somogy vármegye nemes családai. = Somogy vármegye. Szerk.: Csánki Dezső. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914. 591–634. (Magyarország vármegyéi és városai)

BARCSA 1908 = Barcsa János: A Tiszántuli Református Egyházkerület történelme. II. kötet. 1711–1822. Debreczen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, Debrecen: 1908.

BÍRÓ 2026 = Bíró Endre: Eklézsiák jövedelmi osztályozása a reformkori Bihari Református Egyházmegyében. Délvidéki Szemle XIII/1 (2026), 78–124.

BOZZAY–LADÁNYI 2007 = BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: Magyarországi diákok a holland egyetemeken 1595–1918. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.)

CSATH 1845 = CSATH Ferenc: Heves és n.-kunsági egyházmegye gyülése. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 4 (1845) 22. sz. 505–510.

CSÉCSI 1897 = CSÉCSI Imre: Az aradi ev. ref. egyház története. Muskáth Miksa, Arad, 1897.

CSEPREGI 2015 = CSEPREGI Zoltán: Hálózatosság Közép-Európa reformációjában 1540–1610: a wittenbergi ordinációs anyakönyvek vizsgálata alapján. = A reformációtól egyházalapításig a szepesváraljai zsinat 400. évfordulójára. Szerk.: Kónya, Peter – Kónyová, Annamária. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, Prešov: 2015. 97–129.

CSILLAG 1899 = CSILLAG Lajos: Bojt. = Debreceni Protestáns Lap 19 (1899) 2. sz. 24.

CSORBA 2014 = CSORBA Csorba Dávid: Debreceni Ember Pál és a pataki szellemiség. = Sárospataki Füzetek 17 (2014) 1. sz. 93–107.

DANKÓ 1975 = DANKÓ Imre (szerk.): Hajdúszoboszló monográfiája. Hajdúszoboszló Város Tanácsa, Hajdúszoboszló, 1975.

DÁVID 1897 = DÁVID Gyula: A n. harsányi ev. ref. vázlatos egyház története. = Debreceni Protestáns Lap 17 (1897) 1. sz. 12–14.

DIENES 2013 = DIENES Dénes: Reformátusok üldözése a katolikus Egri Egyházmegyében a 18. század utolsó harmadában. = Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon. Szerk.: Kónya, Peter. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, Prešov, 2013. 152–158.

DUKRÉT 2015 = DUKRÉT Géza: Siter. Adalékok történetéhez és népismeretéhez. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, Nagyvárad, 2015. (Partiumi Füzetek, 82.)

EMŐDI 2022 = EMŐDI András: Az Érmelléki Református Egyházmegye történeti névtára 1849-ig. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen, 2018. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani, XXV.)

EMŐDI 2024 = EMŐDI András: Schola Püspökina. A Debreceni Református Kollégium biharpüspöki partikulája. = Református kollégiumok és partikuláik. Tanulmányok Szabadi István 60. születésnapjára. Szerk.: Győri L. János – Oláh Róbert. Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei, Debrecen, 2024. 56–90.

ÉLIÁS 2026 = ÉLIÁS János: „Disce libens, quid dulcius est, quam deicere multa?" A mezőtúri református iskola protokolluma 1734–1816 (1839). SZTE BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék – Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Szeged–Debrecen, 2026. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani XXXI.)

GERE–KATONA 1896 = GERE Ferenc – KATONA Mihály: A Nagy-Szalontai Gymnasium története 200 éves multjáról. Reich Jakab, Nagy-Szalonta, 1896.

GORUN-KOVÁCS 2013 = GORUN-KOVÁCS Blanka: Bihar vármegye református közösségei 1728-ban, ismeretlen iratok tükrében. = Historia Ecclesiastica IV (2013) 1. sz. 124–136.

HEGYI 2021a = Hegyi Ádám (szerk.): A Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei 1696–1809 (1839). Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen, 2021. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani XXIII.)

HEGYI 2021b = Hegyi Ádám: Rektorok lelkészi szolgálatai. Református tanítók társadalmi megítélése a 18. században a Dél-Alföldön. = Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása. Szerk.: Bárth Dániel. MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, Budapest, 2021, 111–121.

HEGYI–SZÖGI 2016 = HEGYI Ádám – SZÖGI László: Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2016. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 23.)

JAKAB 2023 = JAKAB Réka: Párhuzamos (lelkészi) történetek: Kolmár József dunapataji és Kocsi Sebestyén István kecskeméti lelkész esete gyülekezetével. = Papok, normák, konfliktusok. Történeti esettanulmányok. Szerk.: Bárth Dániel. MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, Budapest, 2023. 85–143.

JUDÁK 1977 = JUDÁK Margit: Egyházi anyakönyvek mikrofilmmásolatai 1895. október 1-ig. Állagjegyzék. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1977. (Levéltári leltárak, 72.)

KERESZTESI 1868 = Keresztesi József: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén. Ráth Mór, Pest, 1868.

KERESZTESSY 1906 = Keresztessy Károly: A kis-szántói ev. református egyház történelme. = Debreceni Protestáns Lap 26 (1906) 29. sz. 447–449.; Uo. 30. sz. 462–464.; Uo. 33. sz. 494–496.; Uo. 38. sz. 609–610.; Uo. 41. sz. 655–656.; Uo. 42. sz. 671–672.; Uo. 49. sz. 780–782.; Uo. 50. sz. 797–798.; Uo. 52. sz. 829–832.

KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa: 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések, 9.)

KÖBLÖS 2011 = KÖBLÖS József (szerk.): „Processus visitationis". Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2011. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések, 11.)

KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018 = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II/1. 1761–1849. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések, 15.)

KÖBLÖS–KRÁNITZ 2022 = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2022.[2] (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések, 10.)

LICHTNECKERT 2007 = LICHTNECKERT András: Veszprém vármegye községeinek feleletei az úrbéri kilenc kérdőpontra 1768–1782. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 2007. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 19.)

MÁRKI 1877 = MÁRKI Sándor: Sarkad története. Kókai Lajos, Budapest, 1877.

MUHI 1864 = Muhi Sámuel: A n.-szalontai egyházmegye folyó évi martius 16, s 17-dik napjain N.-Szalontán tartott képviseleti gyülésében felmerült közérdekű tárgyak ismertetése. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 7 (1864), 15. sz. 470–473.

NAGY 1860 = Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Hetedik kötet. Ráth Mór, Pest, 1860.

NAGY 1896 = Nagy Elek: Adatok a sonkolyosi ev. ref. egyház történetéhez. = Debreceni Protestáns Lap 16 (1896) 47. sz. 600–601.

N. n. 1906 = N. n.: A furtai ev. ref. egyház története. = Debreceni Protestáns Lap 26 (1906) 9. sz. 139–140.; Uo. 10. sz. 155–156.; Uo. 11. sz. 172–174.; Uo. 12. sz. 184–187.; Uo. 13. sz. 202–203.; Uo. 14. sz. 218–220.

SCHNEIDER 1935 = SCHNEIDER Miklós: Fejérmegyei nemes családok. Kihirdetett és bizonyságlevelet nyert családok. Csitáry G. Jenő Könyvnyomdája, Székesfehérvár, 1935.

SERES 2009 = Seres István: A pestis Kötegyánban és Sarkadon 1738-ban (Adatok Kötegyán újratelepüléséhez). In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 33. Sorozatszerk.: Szatmári Imre. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2009, 95–135.

SŐRÉS 1887 = SŐRÉS János: Szent-Mihály község története tekintettel ref. egyháza történetére. Nyomatott a város könyvnyomdájában, Debrecen, 1887.

SZABADI 2013a = SZABADI István: Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2013.

SZABADI 2013b = SZABADI István: Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában II. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2013.

SZABADI 2024 = SZABADI István: Debrecen és Kolozsvár között – A Szilágyság partikularendszere. = Református kollégiumok és partikuláik. Tanulmányok Szabadi István 60. születésnapjára. Szerk.: Győri L. János – Oláh Róbert. Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei, Debrecen, 2024. 36–40.

SZABÓ 1885 = SZABÓ Károly: Adatok az ártándi ev. ref. egyház történetéhez. Traunfeller Károly, Lugos, 1885.

SZABÓ 1897 = SZABÓ Károly: A nagykereki ev. ref. egyház vázlatos története. = Debreceni Protestáns Lap 17 (1897) 46. sz. 571–574.; Uo. 47. sz. 586–588.

SZÁLKAI 2010 = SZÁLKAI Tamás: Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár egyéni címeres nemeslevelei (1535–1811) és nemesi iratai alapján. Egyetemi doktori (PhD) értekezés. Debrecen, 2010.

SZÁSZ 2011 = SZÁSZ Lajos: Lelkészi hivatás és társadalmi mobilitás a Tiszántúli Református Egyházkerületben a 19. század első felében. = „Vidimus stellam eius…”. Szerk.: Szávay László. L'Harmattan kiadó, Budapest, 2011. 425–433.

SZIRBIK 1936 = SZIRBIK Miklós: Makó városának közönséges és az abban lévő reformata ekklé'siának különös leírása. S. a. r.: Eperjesy Kálmán. Makói Friss Ujság Nyomda- és Lapkiadóvállalat, Makó, 1926.

SZÖGI 2001 = SZÖGI László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1789–1919. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 5.)

TAR 2004 = TAR Attila: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1684–1789. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11.)

THURY 1908 = THURY Etele: Iskolatörténeti adattár, II. kötet. Pápa, Főiskolai Könyvnyomda, 1908.

TÖMÖSKÖZI 2022 = TÖMÖSKÖZI Ferenc: Az Ige erejével. Lelkészi életrajzok és adattár Gömörtől a keleti határig. Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom, 2022.
TÓTH 1894 = TÓTH Sámuel: Adalékok a Tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez. I–II. füzet. Városi Nyomda, Debrecen, 1894.
UGRAI 2017 = UGRAI János (szerk.): A Tiszáninneni Református Egyházkerület Lelkészei: a kezdetektől a millenniumig. Adattár. Sárospatak–Tiszaújváros, 2007.
UGRAI 2023 = UGRAI János: Iskolaközpontok vagy kultúrrégió-centrumok? A reformkori iskolázás térbeli tagolódásának dilemmái a protestáns akadémikusok kollektív biográfiai jellemzőinek tükrében. = Educatio 32 (2023) 2. sz. 193–206.
UGRAI 2024 = UGRAI János: Sárospataki partikulaérdekeltségek a 19. században a Tiszántúli Református Egyházkerület területén. = Református kollégiumok és partikuláik. Tanulmányok Szabadi István 60. születésnapjára. Szerk.: Győri L. János – Oláh Róbert. Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei, Debrecen, 2024. 189–225.
VÁLLAJI SIPOS 1883 = VÁLLAJI SIPOS Imre: A belényesi ev. reform. egyház története. Laszky Ármin Könyvnyomdája, Nagyvárad, 1883.
ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977.

* * * * *

ENDRE BÍRÓ

Transdanubian roots in the body of ministers in Bihar and Nagyszalonta Reformed Presbyteries

Current social history study analyses the connections between two regions geographically far from each other between the period of 1649 and 1849. The author when complying the historical directory of Bihar and Nagyszalonta Reformed Presbyteries recognised that 30 preachers were born and came from Transdanubia in the period under review that is they came from the Transdanubian Reformed Presbytery. This migration towards the Great Plain of Hungary was recognised from 1730 and in the second part of the 18th century it became close relation to the Protestant Persecution: ministerial training ceased in the Reformed College of Pápa thus students from Transdanubia carried on their theological academy in Sárospatak and Debrecen (including all the students mentioned in this article). According to a detailed biographical analysis on a unified criteria a change occurred on the demographic composition of the ministers arriving in the two presbyteries in the 18–19th centuries. Most of the settlers in the 18th century came from noble or ministers' families and carried on studies abroad as well. Later came those of noble origins who did not study abroad and obtained office in the lower paid, third rank presbyteries. Behind the social history change stood that Protestant Persecution was over and the Reformed College in Pápa was reorganised due to which migration towards Transdanubia became stronger. To uncover a relationship among deeper connection of social history phenomena more regional comparative studies will be needed.